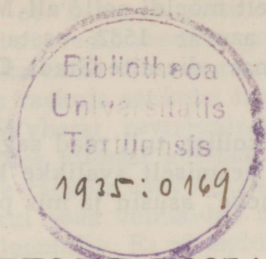

41818
E. TENDER

TARTU RAEKOJAD
POOLA JA ROOTSI AJAL

TARTU, 1935

TARTU RAEKOJAD POOLA JA ROOTSI AJAL.

Linnaarhivaar mag. phil. E. Tender.

I. TARTU PIISKOPIAEGNE RAEKODA.

Tartu linna vanema arhiivi hävimise tõttu puuduvad meil pea igasugused otsekohesed teated siinse raekoja kohta keskajal. Vanimad andmed Tartu kogukondlike ehitiste kohta leiduvad alles 1547.—1555. aasta raeprotokollis¹. Soodus meile on asjaolu, et toleaeagsel raesekretäril oli kiiduväärt komme iga raeistungi protokollis ees ära tähendada kuupäeva kõrval ka istungi pidamise paik. Neist märkustest selgub, et Tartu raad pidas 16. sajandi keskel istungeid kolmes kohas: 1) raekojas (zu Radthuse), 2) kantseleis (in der Schriuerie) ja 3) „ues toas“ (im neuen gemacke). Kõik kolm olid arvatavasti eri hooned. „Uue toa“ asukoha saame määratleda sama protokollis abil. Nimelt sõlmis raad 6. veebruaril 1552 „alhier zu Dorbtt Im neuen Gemache am Marcked bey der Müntze belegen“ lepingu ühe kahurivalajaga Tallinnast 52 kahuri valamise kohta².

Wybers'i revisjoni-raamatu andmeil asus Tartu rahapada piiskopi-aja lõpul turu ääres Küüni tänava nurgal praeguse maja nr. 3 krundil³. See „uus tuba“ ei võinud olla iseseisev hoone, sest rahapaja kõrval asuv krunt vastu turgu kuulus piiskopi-aja lõpul eraisik Johannes Greiger'ile⁴. Nähtavasti oli see ainult juurde-ehitis rahapaja hoonetele.

Vist seetõttu ei mainita „uut tuba“ ka 1582. aasta Tartu majade revisjoni-protokollis.

Et kantseleigi asus eri majas, seda tõendab 1558. aasta Tartu kapitulatsiooni neljas punkt, kus on loendatud hooned, mille allesjätmist enesele linn nõudis venelastelt. Nende hulgas nimetatakse eraldi raekoda

¹) P. C. 1547—1555, (C. 1.).

²) P. C. 1552, (C. 1.), f. 189 b.

³) Wybers, R. B. (A. 10.), f. 7 a: Ka Riia raekojas leidis „nye gemack“, kuid see oli ruum raekojas eneses (Buchholtz, Zur Geschichte des Rigaschen Rathhauses, Mittheilungen, Bd. XV, lk. 208). „Neues Gemach“ nimetati ka aa. 1442—1444 Lübecki raekojale juurde-ehitatud ruumi (Rahtgens, Siedlungs- und Baugeschichte der Stadt Lübeck, Lübecker Heimatbuch, lk. 169).

⁴) Wybers, R. B. (A. 10.), f. 9 a.

ja „Schreiberey'd“⁵. Tõenäoselt mõeldi selle all Maarja surnuaia ääres Väike-Gildi tänava lähedal asuvat 1582. aasta revisjoniprotokollis „canczelaria'ks“, 1601. aasta omas „die alte Stadt Cantzeley'ks“ nimetatud ehitist⁶.

Nagu näha vanimast protokollist, tuli raad sagedasti kokku kantseleisse. Raekojas eneses peeti peamiselt avalikke kohtuistungeid. Mis asutised aga „im neuwen Gemacke“ asusid ja mis puhul raad seal istungeid pidas, jääb tumedaks.

Niisugust linna keskasutiste mitmes eri hoones asumist võis põhjustada ainult terav ruumipuudus raekojas. Tungiva tarviduseta ei oleks näiteks rae kantseleid asetatud üsna teises tänavas asuvasse majja, pidi see ju asjaajamist märksa raskendama. Iseenesest on see asjaolu tähelepanuvääriv. Riias asus tähendatud ajal raekantselei raekojas ja alles 16. sajandi lõpul püstitati selleks eriline juurdeehitis⁷. Nähtavasti oli see kas juurdeehitis rahapajale või raekoja rahapajapoolsele küljele. Tõenäosem on esimene oletus. Kaasaegne Riia raekoda ehitati 14. sajandi esimesel veerandil⁸, seega suutis ta enam-vähem rahuldada sealsete linnaasutiste linna arenemisega loomulikult kasvavaid ruuminõudeid terve veerand-aastatuhande kestel. Linnaasutiste ruumipuuduse teravamal kujul esinemist Tartus võib seletada ehk sellega, et sinne raekoda oli ehitatud juba väga varasel ajal, millal linna administratsioon oli veel sedavõrd lihtne, et ei vajanud suuremaid ruume. Kirjaliku asjaajamiskorra sisseseadmiseiga linnades 13. sajandi lõpu paiku pidi loomulikult tõusma ka valitsemisaparaadi ruumitarvidus. Lübeckis hakkasid linnaasutised selle tõttu juba 14. sajandi algul oma alla võtma raekoja lähedal asuvaid hooneid⁹ ja vist samal põhjusel ehitati Riias veel enne 1334. a. uus raekoda¹⁰. Selle järgi võiks ehk oletada, et ka Tartu piiskopiaja lõpul esinev raekoda oli ehitatud väga varakult, võib olla juba 13. sajandi lõpu paiku.

---

5) Nyenstädt, lk. 54. Arndt'i kroonikas toodud Tartu kapitulatsiooni punktides seisab „Schreiberey“ asemel „Buchschreiberey“ (Arndt II, lk. 238), kuna Nyenstädti kroonika Tallinna ärakirjas esineb ta „Bodenschreybereye'na“. Pabst'i arvates tähendab siin Boden sedasama, mis Bude (E. Pabst, Der russische Krieg in Livland 1558. Beiträge, lk. 244). Kuigi teadaolevaist Nyenstädti kroonika ärakirjadest Tallinna oma näib olevat originaalile kõige lähem, on seegi puudulik ja täis vigu (ibid. I, lk. 229). Võimalik, et originaalis seisis „Schreibereye Boden“. On teada, et varem al ajal nimetati nii Riia kantseleid, mida analoogia põhjal võib oletada ka Tartu kohta (vt. A. Buchholtz, Zur Geschichte des Rigaschen Rathhauses, Mittheilungen Bd. XV, lk. 200. Riga, 1893).

6) Wybers, R. B. (A. 10), f. IIa ja 42a; vt. ka T. Christiani, Wo lebten Dorpats bekannteste Bürgermeister? S. B. d. G. E. G. 1912—1920, lk. 105. Aastal 1601 oli see hoone juba täiesti lagunenu: Wybers Coll. min. (A. 2.), f. 95 a.

7) Buchholtz, op. cit., lk. 186—187.

8) Buchholtz, op. cit., lk. 164.

9) Rörig, Hansische Beiträge zur Deutschen Wirtschaftsgeschichte, lk. 81.

10) Buchholtz, op. cit., lk. 163—164.

Arvestades seda, et Tartu elanikkond suutis üles ehitada juba 13. sajandil niisugused suured hooned nagu Maarja ja Jaani kirik¹¹, pidi tal leiduma võimalus ka linna tähtsama profaanehitise — raekoja püstitamiseks. Käsiteldava raekoja asukoha saame võrdlemisi täpsalt määratleda bürgermeister Wybersi revisjoniraamatu¹² ning Tartu 1675. a. plaani abil¹³. Võrreldes viimast uemate kaartidega selgub, et vanima teadaoleva ja praeguse raekoja asukohad langevad suuremalt osalt ühte, muidugi sel määral, kui seda võimaldab mõlema ehitise erinev kuju ja suurus¹⁴. See on ka loomulik. Ei võimaldagi ju ruumiolud Tartu turule teist valikut.

1675. aasta plaanil moodustab raekoja põhipind trapeetsi, mille pike-mad küljed umbes 25,5 ja lühemaist üks 15 ja teine 13 meetrit pikk¹⁵. Võimalik, et siin on tegemist ainult joonistaja veaga, sest 1687. aastal toimetatud varemete mõõtmisel saadud andmete järgi otsustades oleks see pidanud olema täisnurkne nelinurk. Selle põhjal oli raekoja vundamenti pikkus 13 sülda 3 jalga ja 7 tolli, laius 6 sülda 5 jalga¹⁶. Need mõõdud vastavad enam-vähem kaardi omadele, ja kui arvestada veel seda, et mõõtmisel tarvitatud sülla täppis pikkus on meile teadmata, siis raekoja põhipind oli seega umbes 400 ruutmeetrit suur.

Niipalju kui meie puudulike andmete varal võib otsustada, oli Tartu raekojal teatav sarnasus kaasaegse Riia raekojaga¹⁷, millega see, nagu juba nimetatud, oli võib-olla ehitatud umbes samal ajal. Kuna Riia ja Tartu omavalitsusasutised ja nende funktsioonid suurel määral sarnanesid — põhines ju Tartu linnakord Riia õigusel — siis võib oletada, et nende raekodade ruumijaotuski ei erinenud väga palju¹⁸. Raekoja ruumidest piiskopiajal on meil kahjuks teateid ainult raesaali (Nyenstädt nimetab teda „Reventer'iks“) ja „Cämmerey“ kohta. Need olid ühtlasi

¹¹) Freymuth, Tartu linn orduajal, „Tartu“, lk. 17. Arbusovi oletus, et Tartu vanim raekoda on asunud endisel turul, praeguse Laia tänava kohal (Geschichtliche Landeskunde, Baltische Landeskunde, lk. 404) näib olevat põhjendamatu juba seepärast, et endise Jakobi kiriku ümbruses võib-olla asetsenud turuasundust ei saa pidada Tartu linna eelkäijaks; vt. Freymuth, Tartu välisilme kujunemine, „Tartu“, lk. 3. Tartu linna tekkimise ajaloost, A. Ajakiri 1921, lk. 95—96.

¹²) Wybers, R. B., (A. 10), f. I ja 15.

¹³) Tartu plaan aastast 1675; originaal Rootsi sõjaarhiivis Stokholmis (Dorpat nr. 18).

¹⁴) Vrd. O. Freymuthi kaarti „Tartu linn keskajal“ koguteos „Tartu“ lisas.

¹⁵) Vt. plaan nr. 1 selle töö lõpus.

¹⁶) Ühenduses raekoja ülesehitamiskavatsusega laskis raad aastal 1687 valmistada varemete põhiplaani. Plaan ise on läinud küll kaduma, kuid mõned tema mõõtudest leiduvad plaani joonistaja müürseppmeistri tehtud uue raekoja ehituseelarves — „Ein off satz wor fiel ziegel und Kalg alhier zum Rathhause gehet ist dasz alles nuyste off gesetzet nach dem alten grunt zu Bauen“. (XVI, 152a.) Tr. L. A.

¹⁷) Vrd. A. Buchholtz, op. cit., lk. 164—193.

¹⁸) Riia raekoja ruumide kohta vt. A. Buchholtz, op. cit., lk. 193—211.

kõige uhkemad ruumid kogu raekojas ning neid kasustati ka linna kõrgete külaliste vastuvõtmiseks¹⁹, nagu Riiaski²⁰.

Raekoja väljanägemise kohta piiskopiajal puuduvad kaasaegsed teated ja pildid vist täiesti. Siiski on võimalik mõningate hilisemate teadete najal saada sellest üldjoonelist kujutlust. Seda teed on käinudki dr. R. Otto Tartu keskaegsete kogukondlike ehitiste rekonstrueerimisel linnaarhiivis leiduval pilt-plaanil. Raekoda oli arvatavasti ehitatud telliskivist, nagu enamik Tartu ühiskondlikke hooneid. Peale keldrite oli tal vist kaks korda²¹. Raekoja esiküljel vastu turgu oli kuuetele sambale toetuv sammaskäik²². Katusel seisis torn²³, tornis rippus kell²⁴.

Raekoja saatuse kohta Vene esimese okupatsiooni ajast 1558—1582 on säilinud vähe teateid. Tartu kapituleerimisel aastal 1558 oli raad nõudnud kõigi varanduste, nende hulgas ka raekoja, allesjätmist linnale²⁵. Vaevalt täideti aga seda punkti venelaste poolt paremini kui muidki kapitulatsiooni tingimusi. On teada, et juba varsti pärast linna allaandmist vene väeülem laskis vene kiriku jaoks ära võtta raekoja kella²⁶. Näib, et Vene võimud, vähemalt okupatsiooniaja lõpupoole, kasustasid raekoda ennastki millekski, sest hoolitsemise täielikul puudumisel oleks ta muutunud rusuhunnikuks, nagu linna muud ehitised. Pea igasuguse tähtsuse kaotanud rael oleks vaevalt leidunud ainelist jõudu säärase suure hoone korrashoidmiseks, pealegi läks ta vist ise lõplikult hingusele juba aastate 1572 ja 1576 vahel²⁷. Igatahes on olemas teade 1583. aasta suvest, et alles eelmise aasta sügisel ametisse seatud uus raad²⁸ kasustas juba raekoda²⁹. Võimalik oletus, et raekoda remonteeriti enne seda põhjalikult, on ebatõenäone juba üksi uue kogukonna vaesuse pärast. Rahapuudusel venis ka raekoja lõplik kordaseadminegi pikale, olgugi et selleks peale linna poolt määratud summade³⁰ saadi raha mujaltki³¹.

Suuremaid töid võeti ette alles pärast aastat 1590, kui linn hakkas üle saama esialgseist majanduslikest raskustest. 1592. a. otsustas raad

19) Nyenstädt, lk. 47.

20) Buchholtz, op. cit., lk. 194—203.

21) Vrd. P. C. 1602, (c. 11), lk. 219.

22) P. C. 1593, (c. 6), lk. 248; vt. ka XVI, 152a.

23) P. C. 1602, (c. 11), lk. 218—219.

24) Busse, Die Einnahme der Stadt Dorpat i. J. 1558, Mittheilungen Bd. I, lk. 483.

25) Vt. kapitulatsiooni p. 4., Nyenstädt, lk. 54.

26) Busse, op. cit., lk. 483.

27) Christiani, Die Neubildung des Dorpater Rates zu Beginn der Polenzeit, lk. 10.

28) Christiani, op. cit., lk. 17.

29) P. C. 1583, lk. 15 (C. 2.).

30) Muu seas määrati aastal 1598 raekoja ehituskuludeks nn. „Holmi“ peal (praeguse Holmi tänava ümbrus) asuvate hurtsikute ja aedade krundimaks, P. C. 1598, (C. 9.), lk. 180.

31) Näiteks lubas kodanik Thomas Kogeli lesk Brigitta oma testamendis 20 floriini „zu erhaltung des Radthausens und zu aufferbawung deszelbigens“, P. C. 1596, (C. 8.), lk. 418.

lasta ehitada raekotta vangikambri³². Raekoja all asuvad keldrid ja kauplusruumid üüriti välja poodideks³³ ja viinakeldriks³⁴.

Järgmisel aastal alustati läbirääkimised ühe müürseppmeistriga raekojaesise võlvistiku ülesehitamise asjus. Nähtavasti ei olnud see mitte ainult lagunened, vaid kivid olid suuremalt osalt ka laiali veetud, sest kordaseadmiseks arvati tarvis minevat 10.000 telliskivi³⁵. Kas ülesehitus teostus, ei selgu protokollist.

1593.—1594. a-ni muretseti raekoja torni tunnikell³⁶. Raha juurdekuuluva löögikella jaoks panid raehärrad ise kokku³⁷. Kui on õige A. Buchholtzi väide, et Riia raekoja tornikell seati üles alles vähe enne aastat 1642, siis oli Tartu selles asjas Riiaast isegi ette jõudnud³⁸.

Raekojas asuvate ametiruumide kohta on ka Poola ajast vähe teateid. Vististi olid nüüd kõik linnaasutised koondatud sinna. Rae koosolekukohana nimetatakse aga protokollides peale raekoja veel mingit „kohtumaja“. Näit. oli raad 14. juunil 1588 tulnud kokku „auf Richtthause“³⁹, 16. juunil „auf die Richtt bude“⁴⁰, 31. oktoobril 1590 „in ptorio“ (=praetorio)⁴¹, 4. mail 1591 „in aedib. judicio“⁴². Tekib küsimus, kas Tartuski „kohtumaja“ oli ainult raekoja teine nimetus, nagu Riias⁴³, või on siin tegemist kas raekoja eri ruumiga või koguni mõne muu hoonega. Esimese oletuse vastu räägib asjaolu, et protokollides raekoja ja kohtumaja vahel tehakse kindlat vahet. 1588. aasta 10. juuli istungi-protokollis on rae koosoleku-paigana vist sekretäri hajameelsuse tõttu märgitud „Radthaus“ maha tõmmatud ja edasi kirjutatud „Richtt Haus“⁴⁴, millest võib järeldada, et mõlemad sõnad ei tähendanud üht ja sedasama. Selleks on veel muidki tõendusi. Näiteks teatab raad 22. novembril 1591. aastal 20-mehe komisjonile, et see peab oma koosolekuid senini kohtumajas pidama, „bis auf dem Rathaus andere bequemigkeit gemacht würde“⁴⁵. Raske on siiski oletada erilise kohtumaja olemasolu raekoja kõrval, sest ei leidu ühtki muud teadet, mis seda tõendaks. Tõenäoselt mõisteti „kohtumaja“ all alam- ehk foogtikohtule — *judicium praetoriale*’le — kuuluvaid ruume raekojas. Seda oletust näib

³²) P. C. 1592, (C. 7.), lk. 21.

³³) P. C. 1592, (C. 6.), lk. 89; P. C. 1598, (C. 10), lk. 287.

³⁴) P. C. 1598, (C. 10.), lk. 250, 280.

³⁵) P. C. 1593, (C. 6.), lk. 248.

³⁶) P. C. 1593, (C. 6), lk. 249; P. C. 1594, (C. 6.), lk. 152.

³⁷) P. C. 1593, (C. 6), lk. 252—253.

³⁸) A. Buchholtz, op. cit., lk. 183.

³⁹) P. C. 1588, (C. 4), lk. 424.

⁴⁰) P. C. 1588, (C. 4.), lk. 426.

⁴¹) P. C. 1590, (C. 6.), okt. 31.

⁴²) P. C. 1591, (C. 6.), mai 4.

⁴³) A. Buchholtz, op. cit., lk. 166—172.

⁴⁴) P. C. 1588, (C. 4.), lk. 486: „X Juli Anno Eodem Ist E. E. R. ihm nahmen der heiligen Dreyfaltigkeit aufm Rhadthause (maha tõmmatud) Richtt Hause zu sammen gewesen.“

⁴⁵) P. C. 1591. (C. 6.), lk. 286; vrd. ka Gadebusch, II, 21, lk. 112—113; vt. ka P. C. 1591, lk. 105 ja Gadebusch II, 21, lk. 99.

kinnitavat asjaolu, et pärast raekoja suurema osa hävimist 1601. aasta tulekahju tagajärjel ei mainita enam kunagi kohtumaja.

Mis puutub kantseleisse, siis puuduvad selle asukoha kohta varemalt Poola ajal igasugused andmed. Tõsiasi, et 1601. aasta tulekahju puhul rae arhiiv jäi terveks, ei tõenda veel, et raekantselei oleks pidanud asuma väljaspool raekoda. Esiteks jäi osa raekoda tulest puutumata ja teiseks on tõenäoline, et see nn. arhiiv, mis koosnes ainult mõnest paberitepakist, asus sekretäri juures kodus, sest raekojas oli siis nähtavasti korteris rootsi sõdureid⁴⁶.

Raekoda oli vist enam-vähem korda seatud aastaks 1600, kui rootslased vallutasid Tartu esmakordselt. Seda valusamana pidid tunduma öösel vastu 11. detsembrit 1601 puhkenud tulekahju tagajärjed. Ära põles raekoja katus koos torniga ja ülemine kord. Terveks jäid keldrid, raetoa all asuvad poed ja ruum, kus enne müüdi veini, seega vist pea terve alumine kord, mis arvatavasti oli võlvitud⁴⁷. Tulekahju tekkimise põhjuse ütleb protokoll teadmata olevat. Hiljemini süüdistati selles rootsi sõdureid⁴⁸.

Näib, et raekoda ei muutunud siiski tulekahju läbi täiesti elamiskõlbmatuks. Järgmise aasta 28. aprillil jäeti keegi kodanik raekotta aresti⁴⁹. Kuna tulekahjust oli möödunud ainult mõni kuu, on vaevalt mõeldav, et selle lühikese ajaga oleks harjutud mõnd teist hoonet hüüdma lihtsalt raekojaks. Säärasel juhul oleks loomulik oodata mingi teise sõna, kas või „uus“ juurdelisamist eristamiseks senisest raekojust. Seega võib oletada, et siin on tegemist veel endise raekojaga. Alamkohus pidas oma istungeid 1604. aastal „raekojas“⁵⁰. 1605. a. leidub rae protokollis märkus Christoph Hennow'i „raekoja“ taga asuva maja kohta⁵¹. Wybersi revisjoniraamatust selgub, et see maja asus põlenud raekoja taga⁵². Nähtavasti oli raad tulest säilinud raekoja osa kohendanud linnaasutiste tarbeiks. Seda kinnitab ka asjaolu, et a. 1608 kaheldi, kas raekoda üldse saab püsima jääda, kuid linnas valitseva lubjapuuduse tõttu ei olnud seekordki võimalik parandustöid toimetada⁵³. Hiljemini leidub linnaarvetes mõningaid vähemaid kulusid parandustöödeks raekoja juures, kuid on raske otsustada, kas sealjuures on iga kord mõeldud vana raekoda või mõnd muud hoonet⁵⁴. Nimelt hakkab alates umbes a. 1613 sagedasti põlenud raekoja nimetusena esinema

⁴⁶) P. C. 1601, (C. 11.), lk. 218—219.

⁴⁷) Ibid.

⁴⁸) Vt. „Der Stadt Dörpt Gravamina welche sie S. Exc. dem H. General Gouverneur H. Iohan Skytten den 27. April 1630 übergeben“ punkt 15, Remmin, Coll I, (A. 4), lk. 704.

⁴⁹) P. C. 1602, (C. 11.), lk. 77.

⁵⁰) Alamkohtu protokoll aastast 1604 (C. 13); vt. näit. lk. 32.

⁵¹) Alamkohtu protokoll aastast 1605 (C. 13), lk. 103.

⁵²) Wybers, R. B. (A. 10), f. 15 b.

⁵³) P. C. 1608, (C. 14), lk. 23, 24—25.

⁵⁴) Nii pandi a. 1614 raekoja 9 tuge. — Kambriarve a. 1613/14, (O. 3). Samuti pandi tugesid a. 1619. — Kambri arve a. 1618/19 (O. 5.).

„vana raekoda“, mis näib viitavat veel mingi teise raekoja olemasolule selle kõrval. Võimalik, et selleks oli nn. väike kaalukoda, millest allpool pikemalt. Igal juhul kasustati selle kõrval edasi ka põlenud raekoda, nii palju kui selle seisukord seda võimaldas.

A. 1624 ja 1625 on raes juttu raekoja parandamistarvidusest⁵⁵. Rahapuudusel ja uuesti puhkenud Poola-Rootsi sõja tõttu ei tulnud asjast midagi välja.

Pärast teiskordset linna vallutamist rootslaste poolt 1625. aasta 16. augustil katsus raad saavutada uue valitsuse abi raekoja küsimuse lahendamiseks. Gustav Adolphi juurde privileegide asjus läkitatud linna saatkonna instruksiooni seitsmes punkt⁵⁶ sisaldab palve — anda tagasi vanasti linnale kuulunud Raadi mõis. Palvet põhjendatakse linna tulude suurendamistarbega, et oleks võimalik oma ametnikke ülal pidada ja Karl IX ajal Rootsi sõjaväe läbi põlema läinud raekoda uuesti üles ehitada, sest rael ei olevat praegu õiget paika kooskämimiseks⁵⁷. Nagu mitmes muuski asjas, nii siingi ei kujunenud kuninga lõppotsus ses küsimuses linnale ootusekohaseks, kuid rael õnnestus vähemalt välja paluda raekojaks surnud Tartu ökonoom Georg Schenckingi maja⁵⁸.

Seega oli raekoja küsimus esialgu kaotanud oma teravuse. Nähtavasti peeti nüüd tarbetuks hoolitseda veel säilinud vana raekoja kõikide ruumide eest. Nimelt võeti 1626. a. suvel vanalt raekojalt osa katust maha⁵⁹ ning järgmise aasta kevadel lammutati üks viilak ja osa lage⁶⁰. Osa vanast raekojast kasustati aga ka veel edasi. A. 1630 otsustas raad lasta ehitada selle keldrisse vangikambri⁶¹, mis ei osutunud aga kuigi kindlaks, sest a. 1635 tuli lasta kinni müürida auk, mille kaudu üks vang sealt põgenenud⁶². Peale vangla olid vanas raekojas vähemalt ühe raeteenri eluruumid⁶³. Tõenäoselt asetses seal ka raesekretäri korter. A. 1635 toimetati parandusi sekretär Johan Gerlach'i „losament'is“ raekojas⁶⁴. Võimalik küll, et „raekoja“ all on sel juhul mõeldud Schenckingi maja.

A. 1630 paiku hakkab vana raekoda esinema ka „suure raekoja“ nime all⁶⁵. See nimetus on tekkinud arvatavasti vastandina „väikesele“ raekojale, millest pikemalt allpool.

⁵⁵ P. C. 1624, (C. 18), lk. 83. P. C. 1625, (C. 18.), lk. 108.

⁵⁶ Instruksiooni koopia, (XXIV, 1).

⁵⁷ P. C. 1632, (C. 20.), lk. 88.

⁵⁸ Gustav Adolphi resolutsioon 6. märtsist 1626, p. 3: koopia Wybers Coll. min., f. 110 b: vrd. ka P. C. 1632, (C. 20), lk. 88.

⁵⁹ Aktsiisiarve a. 1625/6, (XXXIV-a, 1).

⁶⁰ Aktsiisiarve a. 1626/7, (XXXIV-a, 2).

⁶¹ Wybers, Coll. mai I, (A. 1.), lk. 572.

⁶² Aktsiisiarve a. 1634/5, (XXXIV-a, 3).

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Kambriarve a. 1636, (XXXIII, 3). Vt. ka selle vahel leiduv J. Gerlachi arve kulude kohta kaevu peale „in dem Rathhause“.

⁶⁵ Näit. aktsiisiarves a. 1634/5 (XXXIV-a. 9) on märgitud väljaminekud uue ukse peale keldris „unter dem groszen alten Rathhause“.

Schenckingi maja müümise puhul õuekohtule oli rael nähtavasti kavatsus saadava rahaga üles ehitada vana raekoda⁶⁶. Kuna aga, nagu edaspidi näeme, ainult osa müügihinnast tasuti rahas, ei oleks sellest kaugeltki jätkunud. Peale selle oli linnal 1634. aastast alates käsil teine ehitustöö — Emajõe sild. Hiljemini lisanes vesiveski ehitamine, samuti Emajõe. Sild saadi hädaga viia lõpuni, veski ehitamine jäi aga pooleli ja ettevõtte ainsaks tagajärjeks olid kulukad protsendid⁶⁷.

Niisugused kogemused võtsid rael ja gildidel tahtmise alustada eelnevaist veel suuremat ehitust, kui selleks olekski olnud võimalik saada raha. Pärast aastat 1638, millal vanas raekojas toimetati veel mõningaid väheseid remonte⁶⁸, muutuvad linnaarvete kaotsimineku tõttu teated väga puudulikuks. A. 1656 otsustati sinna paigutada sõjalistel põhjustel mahalõhutud Emajõe veski palgid⁶⁹. Sellest peaks järeldama, et raekoda vahepeal oli muutunud täiesti elamiskõlbmatuks. Kuid 1656. a. suvel, pärast allaandmist venelastele, vandusid Tartu kodanikud „suures raekojas“ tsaarile truudust ja raad kostitas seal vene vojevoodi⁷⁰. Nähtavasti hävis vana raekoda lõplikult pärast Tartu tagastamist Rootsile a. 1661.

II. XVII SAJANDI HÄDARAEKOJAD.

1) Schencking'i maja.

Hoone, mis tuntud selle nime all XVII sajandi esimesel poolel, asus Rüütli ja Kүүütri tänava nurgal (krundi praegune hüpoteeginumber 100/1). Piiskopiaja lõpul asus sel krundil kaks maja, üks Kүүütri, teine Rүүütli tänaval. Esimene doneeriti Poola aja algul aastal 1582 Hans Sonnenschein'ile, teine Ewert Windmüller'ile. Hans Sonnenscheini surma järele kinkis raad tema maja Tartu ökonom Georg Schencking'ile. Schencking omandas ostu teel kõrvalasuva Windmüller'i maja ning ehitas mõlemad kokku üheks hooneks. Rootsi okupatsiooni ajal (1601—1603) kuulus maja riigile, kuid poolakate tagasitulekul anti see ökonomi pojale tagasi. Tartu teiskordsel vallutamisel rootslaste poolt aastal 1625 langes Schenckingi maja uuesti kroonule ning kingiti järgmisel aastal Gustav Adolfi poolt linnale raekojaks⁷¹, nagu eespool mainitud.

Ainult neli aastat kasustas linn oma uut raekoda segamatult. 1630. aasta kevadel palus kindralkuberner Johann Skytte raekoja saali vastasutatud Tartu Õuekohtu istungite pidamiseks seniks, kuni seatakse korda vastavad ruumid lossis⁷². Kindralkubeneri palvet ei võidud jätta muidugi täitmata ning Õuekohus asus raekotta. Loomulikult ei

⁶⁶) Müügilepingu kontsept 10. aprillist 1641. Leidub köites „Sammlung verschiedener Aufträge etc. (A. 24), lk. 227—228.

⁶⁷) Vt. Wybers, „Actiones Wegen der Brücken und Waszermühlen“, kogus „Status Dorpatensis“ (A. 23), f. 151—172.

⁶⁸) Kambriarve a. 1638, f. XXXIII, 5).

⁶⁹) Wybers, Coll. mai II, (A. 1), lk. 1512.

⁷⁰) 1656. a. piiramise päevaraamat (L. XIII, 26).

⁷¹) Wybers, R. B., (A. 10.), f. 68 b, 85 a.

⁷²) Wybers, Coll. mai I, (A. 1), lk. 572.

saanud mõlemad nii erinevad asutised tunda end hästi ühe katuse all, arvestades juba tolleaegseid vaateid ja kombeid seisuse- ja aukraadiküsimusis. Kuna valitsuse lubadusi lossi kordaseadmise suhtes ei võidud võtta tõsiselt, hakkas raad varakult otsima teid vana raekoja restaureerimiseks. Veel samal aastal Skyttele esitatud palvel, et kroonu loobuks raekoja parandamise kasuks linna kontributsioonimaksust, ei olnud tulemusi⁷³. Kindral-kuberneri vastuses linna petitsioonipunktidele ei mainitagi raekoda⁷⁴.

Tulemusrikkamad olid Õuekohtu sammud ses küsimuses. 1631. aastal ta palus kuningat määrata Tartu raele 3—4000 taalrit lagunenud raekoja kohendamiseks, missugusel juhtumisel praegune raekoda jääks Õuekohtule⁷⁵. Alles 16. detsembril 1633 vastas eestkostja-valitsus Õuekohtu ettepanekutele. Schenckingi maja omandamisega kas vahetuse või ostu teel ta oli päri. Ostuhind pidi tasutama kas sularahas või tühjades kruntides⁷⁶. Juba aasta varemini alustunud rae läbirääkimised asehalduriga raekoja vahetamise asjus linna piirides asuvate kroonu maa-alade vastu jäid aga tagajärjetuks. Nurjumist põhjustas peamiselt gildide nõudmine — toimetada müüki ainult sularaha eest⁷⁷, sest sularahast oli valitsusel enesel 30-aastase sõja Rootsile kõige kriitilisemal ajajärgul suur puudus.

Aastal 1637 algasid, nähtavasti Õuekohtu pealekäimisel valitsusele, läbirääkimised uuesti⁷⁸. Raad otsustas nüüd müüa Schenckingi maja Õuekohtule 1000 taalri eest, kuid kogenenud kaupmehena küsida ette 1200⁷⁹. 30. aprillil jõuti lõpuks müügilepingu allakirjutamiseni⁸⁰. Hinnaks oli 1000 riigi- ehk 3000 vasktaalrit. 1600 vasktaalrit tasus kroonu nn. Pöpleri maaga, kuna 1400 pidi Tallinnas välja makstama sularahas⁸¹. Nagu sellest näha, tulid linn ja valitsus ostuhinna tasumisviisi suhtes üksteisele poolel teel vastu. Vist tänu sellele lakkasid protesteerimast gildidki. Gadebusch arvab millegipärast, et Schenckingi maja ostumüügi lepingut kunagi täide ei viidud ja et ostuhinda ei makstud välja⁸². See on silmanähtavalt eksitus, sest juba sama aasta suvel rendib raad Pöpleri maa neljale eeslinlasele, mis tõendab maa kuuluvust linnale⁸³. Ka leidub Wybersi revisjoni-raamatus Schenckingi maja kohta märkus, et see müüdi 1641. aastal Õuekohtule⁸⁴.

⁷³) Der Stadt Doerpt Cravamina welche Sie S. Exc. dem H. General Couvreur H. Johann Skytten den 27. April 1630 übergeben; punkt 15., Remmin, Collectanea I., (A. 4.), lk. 704.

⁷⁴) Skytte vastus, Remmin, Coll. I., lk. 705—708.

⁷⁵) Vt. Õuekohtu poolt kuninga juurde läkitatud saatkonna „Memoria“ 15. maist 1633, punkt 25; koopia Remmin, Coll. II., (A. 5.), lk. 9.

⁷⁶) Koopia eestkostja-valitsuse vastusest, Remmin, Coll. II, (A. 5.), lk. 13.

⁷⁷) P. C. 1632, (C. 20), lk. 86, 87, 88.

⁷⁸) Vt. valitsuse resolutsiooni 28. septembril 1638 Õuekohtu poolt esitatud punktidele; koopia Remmini Coll. II (A. 5.), lk. 18.

⁷⁹) P. C. 1637, (C. 20.), lk. 383.

⁸⁰) Schenckingi maja ostu-müügi leping (XVIII, 1.).

⁸¹) P. C. 1641, (C. 20.), lk. 800.

⁸²) Gadebusch III, 1, lk. 132—133.

⁸³) P. C. 1641, (C. 20.), lk. 814.

⁸⁴) Wybers, R. B. (A. 10), f. 68b; vrd. ka Richter, Gesch. II, 2, lk. 27.

Veel kord esineb Schenckingi maja Vene teise okupatsiooni ajal. Privileegis Tartule 31. oktoobrist 1657 kinkis tsaar Aleksei Mihhailovitš linnale mahapõlenud raekoja asemele Wazinski maja⁸⁵. Privileegide nõutamise otstarbel Moskvasse läkitatud linna saadikute, bürgermeister Warnecke ja raehärra Schlotmanni, instruksioonis ei puudutatagi raekoja küsimust. Seega võib arvata, et maja palumine tsaarilt sündis saadikute eneste algatusel. Teatava aluse selleks andis instruksiooni 24-jas punkt, mis kohustas saadikuid otsekohe ja erilist nimetamist ootamata igal soodsal juhusel astuma samme linna heaks⁸⁶.

Wybersi revisjoni-raamatust selgub, et poolaegsel Tartu allstaa-rosta Wazinskil oli olnud Tartus hulk liikumata varandusi, kuid suu-rema osa neist moodustasid kokkuvarisenud majad. Rae asupaigana oleks võinud tulla arvesse ainult Wazinski elumaja Jakobi ja Laia tänava nurgal, mis näib olevat olnud teise magnaadi — Schenckingi — maja kõrval kõige toredam tolleaegses Tartus⁸⁷. Seetõttu vist määratigi see ehitis Rootsi valitsuse poolt, kelle omanduseks ta linna vallutamisega muutunud, Tartus viibiva kõige kõrgema võimukandja — Õuekohtu pre- sidendi — ametikorteriks⁸⁸. Tundub aga imelikuna, et Wybersi revis- joni-raamatus ei puudutata ühegi sõnaga selle maja kinkimist 1657. aastal linnale. Selle asemel leidub seal aga vastav märkus Õuekohtu (Schen- ckingi) maja kohta⁸⁹. Et Wybers kui kaasaeglane ja pealegi Tartu bür- germeister ses asjas vaevalt eksida võis, on selge. Teisest küljest ei leidu aga ühtegi teadet selle kohta, et nn. Wazinski maja kõrval tsaar oleks kinkinud aastal 1657 linnale ka Schenckingi oma.

Vene valitsuse ajal sattus Schenckingi maja, nagu suurem osa tei- sigi avalikke hooned, väga viletsasse seisukorda ning Tartu tagastamise järele Rootsile a. 1661 toimetati maja juures põhjalik parandus⁹⁰.

Schenckingi maja oli Õuekohtu asukohaks kuni selle ülekolimiseni uude hoonesse Laia ja Rüütli tänava nurgal, s. t. 17. sajandi lõpuni. Põhjasõja ajal hävis Õuekohtu vana maja, nagu muudki ehitised. A. 1755 ehitati tema varemetele puust hoone saksa tütarlastekoolile⁹¹.

Schenckingi maja välimuse ja sisustuse kohta ei ole peaaegu midagi teada.

85) . . . и чтобъ подь городовую ратушу которая у нихъ загорѣла дать дворъ Важинскаго . . . Arakiri Moskva Riigiarhiivis säilivast privileegi kontseptist. H. Lichtensteini Tartu privileegide kogus. Tr. L. A.

86) Instruksioon, dat. 1657, märts 3., XXIV, 10.

87) Maja ehituskruundi moodustasid mitu endist majaplatsi (Wybers, R. B., (A. 10), f. 118b, 123b, 124b, 130b); ehitusmaterjali saamiseks laskis Wazinski ära lõhkuda hulga peremeheta ehitisi (Wybers, R. B. (A. 10), f. 101b, 102b, 104a, 123a, 130b).

88) Wybers, R. B. (A. 10), f. 123b.

89) Ibid., f. 68b: „Anne 1657 wirt disz Hausz wieder vom Grossfürsten dem Rahte gegeben“.

90) Muu seas määras Liivimaa maapäev seks otstarbeks 400 palki. Richter, Geschichte II, 2, lk. 135.

91) Revisions Buch d. a. 1758, (A. 27), lk. 180.

2) Niinimetatud „uus“ ehk „väike“ raekoda.

Nagu nägime, nõustus kuninganna Kristiina eestkostjavalitsus a. 1633 lõpul Schenckingi maja ostmisega Õuekohtule. Seega pidi raadmise puhuks sealt enesele valmis vaatama uue asukoha. Vana raekoda üleshitamiseks, nagu alguses kavatsatud, puudusid väljavaated, sest oli teada, et kroonu kavatseb tasuda suurema osa ostuhinnast maaga.

Rae ülesandel ostis linnasekretär Joachim Gerlach a. 1634 endise Tartu bürgermeistri Elias Mengershauseni Tallinnas elavalt tütrelt Kompanii tänaval asuva maja⁹². Kevadel 1635 alustati selle maja lammutamist. Saadud materjaliga hakati aga püstitama turu äärde „uut“ ehk „väikest“ raekoda, mille ehitamine kestis a-ni 1637⁹³.

Kahjuks on ehitusarved sedavõrd puudulikud, et ei võimalda selge kujutluse saamist üksikuist töödest. Ka muidu on teated selle hoone kohta väga katkendlikud. Tähtsam allikas Tartu 17. sajandi topograafia kohta — nn. Wybersi revisjoni-raamat, kus leidub teateid pea kõikide Tartu kruntide ja hoonete kohta 17. sajandi keskel, ei maini seda üldse.

Õnneks on siiski võimalik määrata selle asupaik teiste andmete varal. Rae protokollis aastast 1635 leidub märkus, et raad sõlminud 1. juulil lepingu puuseppmeister Christopher Scheiner'iga, et see asuks nelja mehega parandama „väikest rae- ja kaalukoda“ (das kleine Rat und Wagehaus zu reparieren)⁹⁴.

„Väike rae- ja kaalukoda“ on kahtlemata identne Wybersi revisjoni-raamatus leiduva „väikese kaalukojaga“. See oli piiskopiajast põlvnev hoone turul Rüütli tänava Emajõe-poolse nurga lähedal. (Vt. plaan 1.) Väikeseks nimetati teda nähtavasti seepärast, et eristada Munga tänaval asunud endisest „suurest kaalukojast“⁹⁵.

1635. aasta linnaarved näitavad, et Scheiner alustaski oma meestega juuli algul tööd, kuid, nagu seal öeldakse, „uue raekoda juures turul“⁹⁶. Sellest võib järeldada, et see „uus raekoda“ oli ainult mingi külge- või pealeehitis kaalukojale, aga mitte omaette uus hoone. Seda kinnitavad ka teised andmed. A. 1643 laskis raad paigutada ühe joobnud olekus raekotta ilmunud ja end ebakohaselt ülal pidanud kodaniku luku taha tupp — aktsiisikambri kõrval⁹⁷. A. 1640 on aga olemas teade, et linna aktsiisikamber asus kaalukoja peal⁹⁸. Kuna seega „uus raekoda“ ei olnud hoone omaette, on ka mõistetav, miks Wybers ei pidanud tarvilikuks seda eraldi nimetada.

Kuid on põhjust oletada, et kord varemini on kaalukoda kasustatud raekojana, ja nimelt kaalukoda oligi selleks „uueks“ raekojaks, mille olemasolu me oletasime eespool ühenduses nimetuse „vana raekoda“ esile-

⁹²) P.C. 1635 (C. 20), lk. 234. Vt. ka Gerlachi kviitung 24. veebruarist 1636, a. 1636 kambriarve (XXXIII, 3) vahel.

⁹³) Kambriarve a. 1636 (XXXIII, 3). Kambriarve a. 1637 (XXXIII, 4).

⁹⁴) P. C. 1635 (C. 20), l. 243.

⁹⁵) Wybers, RB, (A. 10), f. 138-e.

⁹⁶) Aktsiisiarved 1635, (XXXIV-a 9).

⁹⁷) P. C. 1643 (C. 21), lk. 221.

⁹⁸) Wybers, Coll. min., (A. 2), f. 140.

tulekuga. Nimetas ju raad ise a. 1635 alustatud ehitustöid ainult väikese rae- ja kaalukoja parandamiseks. Sellega on hästi kokkukõlas ka asjaolu, et umbes a. 1630 hakati vana raekoda nimetama ka „suureks vanaks raekojaks“ või lihtsalt „suureks raekojaks“⁹⁹.

Uude raekotta kolis raad nähtavasti pärast lahkumist Schenckingi majast a. 1642. Juba varemini, nagu nägime, asus siin aktsiisikamber. Raekojana ei kasustatud seda hoonet siiski kaua, sest varsti asendas teda endine linnaapteegi-hoone. Võimalik, et see sündis juba enne Tartu langemist venelaste kätte a. 1656. Vene okupatsiooni ajal sattus väike kaalukoda vist samasugusesse haletsemisväärsesse seisukorda kui teisedki avalikud ehitised. Pärast Rootsi võimu tagasitulekut a. 1661 seati kaalukoda küll jälle korda, kuid kaalukoja peal asuvaist ruumidest ainult üksikud ja neidki kasustati peamiselt linnale kuuluva koli panipaigana. A. 1686 otsustas raad ehitada kaalukoja peale vangikambri, mis nähtavasti ka teostati¹⁰⁰. Uue raekoja valmimisel aga viidi see sinna üle. Tartu pommitamisel venelaste poolt aastal 1704 muudeti ka kaalukoda varemeiks¹⁰¹.

3) Linnaapteek.

Alates 17. sajandi 40-ndaist aastaist hakkab raeprotokollides rae istangupaigana raekoja kõrval mõnikord esinema ka (linna) kantselei (Schreiberey). Nagu selgub Wybersi revisjoni-raamatust, asetses see turul Rüütli tänava raekojapoolse nurga läheduses asuvas endises linnaapteegi hoones¹⁰².

1582. aasta revisjoniprotokollis leidub kaks apteegiks nimetatud maja: a) „Apteka“ turul, mis on identne käsiteldava hoonega ja b) „Apteka Mieszka“, s. t. linnaapteek, mis asus turu ääres, Saksa silla — praeguse Kivisilla kohal olnud silla — lähedal¹⁰³. Viimases asus linnaapteek veel Vene esimese okupatsioonaja algul¹⁰⁴. Turul asuva apteegi saatuse kohta enne Poola aega puuduvad aga igasugused andmed. Kuna kahe apteegi üheaegne olemasolu piiskopiaegses Tartus näib olevat ebatõenäone, siis võib ehk oletada, et turul asuv hoone oli apteegi endine asupaik, kust see viidi üle turuäärsesse majja, kuid rahvasuus jäi püsima ehitise endine nimetus.

Poola aja algul kerkis jälle päevakorrale linnaapteegi asutamisküsimus. Ettetulnud takistuste tõttu suudeti seda teostada alles aastal 1593. Apteegi asukohaks ei määratud aga mitte endine linnaapteegi hoone, mis oli vististi täiesti lagunenenud¹⁰⁵, vaid turupealne ehitis¹⁰⁶. Aastal 1620

⁹⁹) Ka esimesel Poola ajal pidas raad mõnikord koosolekuid „in aedibus librarijs“, mille all tõenäoselt tuleb mõista väikest kaalukoda. Näiteks 1592. a. kevadel. P 1592, (C. 6), lk. 112, 114, 119, 131, 138, 141, 142, 156, 157, 158, 159.

¹⁰⁰) P. C. 1686, (C. 36), lk. 709.

¹⁰¹) P. C. 1704, (C. 54), lk. 291.

¹⁰²) Wybers, R. B., (A. 10), f. 15-a.

¹⁰³) Wybers, R. B. (A. 10), f. Ia: vt. ka kaart nr. 1 (lk. 213).

¹⁰⁴) *ibid.*, f. 2b.

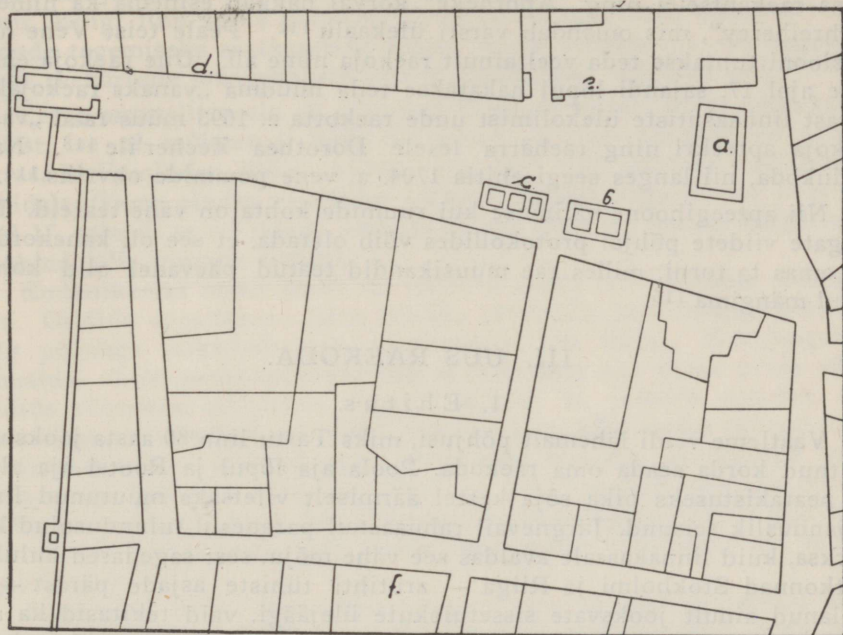
¹⁰⁵) Mõni aasta hiljemini vahetas raad endise linnaapteegi ühe eraisiku Kүүini tänaval asuva aia vastu. Wybers, R. B. (A. 10), f. 2b.

¹⁰⁶) Vt. Leping Tartu rae ja apteeker Christopher Linbecker'i vahel, 20. märtsist 1593, (f. 3.).

ostis apteeker Justus Pfahler raelt apteegi kõrval asuva platsi turul, kus enne olid seisnud kingseppade poed¹⁰⁷ ja kolm aastat hiljemini läks tema kätte ka apteek¹⁰⁸, mida ta kasustas rendi alusel 1642. aastani¹⁰⁹.

Schenckingi maja müügilepingus oli raad kohustunud sealt lahkuma 1-seks jaanuariks 1642¹¹⁰. Väike raekoda, mis oli eelmistel aastatel seks puhuks küll korda seatud, ei võinud aga pakkuda küllaldast ruumi linna-

TARTU TURG 1675. A.

Joon. 1. a. Vana raekoja varemed. b. Endine linnaapteek, käsiteldaval ajal raekoda. c. (Väike) kaalukoda. d. Piiskopiaegne linnaapteegi krunt. e. Piiskopiaegne rahapaja krunt. f. Ouekohtu maja.

asutiste mahutamiseks, kuna seal asus pealegi juba, nagu nägime, aktsiiskamber. Kui nüüd apteeker Justus Pfahler, kes oli ehitanud nähtavasti enesele omas majas Küütri tänava nurgal uued apteegiruumid, 3. veebruaril 1642 keeldus linnaapteegi hoone edaspidisest kasustamisest¹¹¹,

¹⁰⁷ Wybers, R. B. (A. 10), f. 15a.

¹⁰⁸ P. C. 1623, (C. 18), lk. 292.

¹⁰⁹ P. C. 1642, (C. 20), lk. 897.

¹¹⁰ Vt. Schenckingi maja ostu-müügi leping (XVIII. 1).

¹¹¹ P. C. 1642, (C. 20.), lk. 897. E. Seuberlich'i artiklis „Die ältesten Apotheken Liv- und Estlands“ II, Sb. d. C. f. C. u. A. 1912, lk-1 227 avaldatud arvamine, Pfahler olevat varsti pärast 1642. aastat omandanud linnalt apteegi „als privates, erbliches Eigentum“, ei ole millegagi põhjendatud. Üldse leidub selle töö Tartut käsitlevas osas kaunis palju vigu ja arusaamatusi.

siis võib arvata, et raad paigutas oma kantselei vabanenud apteegi-hoonesse. Alguses kavatseti jätta seda sinna vist ajutiselt, kuni vana raekojade kordaseadmiseni. Kuna aga vana raekojade ülesehitamine jäi teostamata ning hävis aja jooksul täiesti, ja kuna väike raekodagi oli Vene valitsuse ajal nähtavasti ära lagunenud, siis koondus lõppeks enamik linnaasutisi endisesse apteegihoonesse.

Käskikäes selle arenemiskäiguga muutusid ka hoone nimetused. Kuni aastani 1642 ta esineb allikais ainult apteegi nime all. Siis aga asus sinna raekantselei ning „Apotheke“ kõrval hakkab esinema ka nimetus „Schreiberey“, mis omandab varsti ülekaalu¹¹². Peale teist Vene okupatsiooni tuntakse teda veel ainult raekojade nime all. Uue raekojade ehitamise ajal 17. sajandi lõpul hakatakse teda hüüdma „vanaks raekojaks“. Pärast linnaasutiste ülekolimist uude raekotta a. 1693 müüs raad „vana“ raekojade apteekri ning raehärra lesele Dorothea Zecher'ile¹¹³. Nagu kaalukoda, nii langes seegi ehitis 1704. a. vene pommide ohvriks¹¹⁴.

Nii apteegihoonde välimuse kui ruumide kohta on vähe teateid. Mõningate viidete põhjal protokollides võib oletada, et see oli kahekordne. Ka omas ta torni, milles rae muusikandid teatud päevadel olid kohustatud mängima¹¹⁵.

III. UUS RAEKODA.

1. Ehitus.

Vaatleme veidi lähemalt põhjusi, miks Tartu linn 80 aasta jooksul ei suutnud korda seada oma raekoda. Poola aja lõpul ja Rootsi aja algul oli peatakestuseks pika sõja kestel äärmiselt viletsaks muutunud linna majanduslik seisund. Järgnevat rahuaastail paranesid tulundusolud küll märksa, kuid linnakassale avaldas see vähe mõju, sest sagedased kulukad saatkonnad Stokholmi ja Riiga — arutihti tühistate asjade pärast — ei neelanud ainult jooksvate sissetulekute ülejäägi, vaid tekitasid ka alataasa suureneva võlakoorma, toomata ise nimetamisväärselt reaalselt kasu. Seejuures elas raad, kus pea kunagi ei valitsenud üksmeelt, traditsiooniks muutunud vaenus gildidega. Sest kuigi Suur ja Väike Gild said omavahel harva hästi läbi, siiski nad olid opositsiooni-tegemises raele harilikult ühel nõul. Säärasel seisundis ei võidud mõeldagi kaugemaleküündivate ürituste teostamisele — ja seda oli raekojade ülesehitamine niisugusele väikesele linnale kui tolleaegne Tartu. Emajõe silla ja vesiveski ehi-

¹¹²) Iseloomustav sel suhtes on apteegi kõrval asuva ehitusplatsi ostu-müügi leping, sõlmitud 26. veebruaril 1620 Justus Pfahler'i ja rae vahel. Originaal-lepingu ärakirjas (Sammlung verschiedener Aufträge etc., (A. 24), lk. 167) tähendatakse: see krunt asuvat „nebst der Apotheke“, kuid Wybersi revisjoniraamatus toodud ärakirjas (f. 15a) on sulgudes lisatud juurde veel „Schreiberey“. Ühes 1653. aastast pärinevas krundi immisiooni-protokollis kõneldakse aga veel ainult Schreiberey'st (A. 24., lk. 379).

¹¹³) Ostu-müügi leping 24. maist 1693. P. C. 1694, (C. 44), lk. 1238—1240.

¹¹⁴) P. C. 1704, (C. 54), lk. 290.

¹¹⁵) CB. 1681, (C. c. 1), lk. 13.

tamisel aastail 1634—1649¹¹⁶ saadud halvad kogemused võtsid nii linna- isadelt kui ka kodanikkonnalt isu teisteks säärastrukts eksperimentideks. Vene okupatsioon a. 1657—1661 ja suur tulekahju a. 1667 katkestasid viimaseil aastakümneil märgatava majandusliku tõusengu ning andsid linna üldisele arenemisele raske hoobi, mille tagajärgi omavalitsuselu põdes veel aastakümneid. Majanduslikku kriisi süvendas suurimal määral ikka haiglasemat kuju võttev alatine tüli linna põhiseaduslike korporatsioonide vahel ja korporatsioonides enestes. Raad andis ses suhtes gildidele head eeskju, kaotades ühtlasi ikka enam oma autoriteeti kodanikkonna silmis. Kuigi linn seisis pankroti lävel, leidis raad ikka võimalusi uute võlgade tegemiseks saatkondade heaks, mille ülesandeks oli sagedasti ainult raehärrade omavaheliste arvete õiendamine valitsuse ees.

Terve omavalitsuselu oli sattunud 70-ndate aastate lõpul ummikusse, millest ise ei mõistetud leida pääseteed. Linna rahaasjanduses, heakorras, kirikuoludes, üldse avaliku elu igal alal valitses täielik kaos. Lühidalt: Tartu oludes peegeldus väikesel määral kogu Rootsi riigi seisund 17. sajandi teisel poolel, enne seda, kui Karl XI raudse käega valitsusohjad jälle pingule tõmbas.

Kodanikkond omalt poolt oli võimetu olude tervendamise teostamiseks. Gildide opositsioon raele piirdus peamiselt jonnimisega pisisasjus ning püüdega laiendada oma kompetentsi rae kulul. Mingisuguseid kohustusi olude parandamiseks nad ei soovinud aga enese peale võtta. Gildide võimetust põhjustas teataval määral ka juhtide puudus, sest kuna väljapaistvamaail Suure Gildi liikmeil oli kindel lootus valitud saada raehärraks, siis ei tahtnud nad opositsiooni etteotsa astumisega vahekorra raega jäädavalt rikkuda. Väikese Gildi vennad olid aga enamuses harimata käsitöölised, kes ei söandanudki mängida mingit poliitilist osa. Olude tervendamist võis seega loota ainult valitsusvõimu vahelesegamisest.

Arvestades kõike ülaltoodut võiks arvata, et raad oli ammu maha matnud lootusegi raekoda lähemas tulevikus üles ehitada. Seda hämmastavamana mõjub a. 1678 Stokholmi läkitatud linna saatkonna kaudu kuningale esitatavate „unterthänigste Desideria und ohnmassgebende Vorschläge” hulgas muude pea iga kord avaldatud soovide hulgas palve — kinkida linnale raekoja ülesehitamiseks Tartu poolt kroonule makstav nn. kontributsiooniraha mõneks aastaks¹¹⁷.

¹¹⁶) Vt. Wybers, Status Dorpatensis, (A. 23.), lk. 151—172.

¹¹⁷) Linna esitise koopia: Remmin, Coll. I, (A. 4.), lk. 366—372. Palve raekoja kohta sisaldub selle 7-das punktis.

Kontributsioon ehk rekognitsioon oli ainuke otsekohene maks, mis Tartu linn maksis järjekindlalt kroonule. Käsiteldaval ajastul võrdus iga-aastane maksusumma $333\frac{1}{3}$ riigitaalriga. Maksu sissenõudmine toimus kindlakskujunenud korra järgi. Iga aasta algul määras raad 1—2 oma liikmeist, kes ühes gildide esindajatega koostasid maksualuste kodanike ja eeslinlaste nimekirja ning tegid kindlaks igäihe jõukusekohase maksusumma. Maks pidi tasutama mihkkipäeval selleks määratud tunnil. Kogutud raha anti üle Tartu asuvale kuninglikule rentja proviantmeistrile. Vrd. kuberner Hans v. Fersen'i kiri raele gildide kaebuse kohta kontributsiooni asjus 20. nov. 1675, (V 30).

Käesolev juhtum ei olnud esimene, kus linn oli palunud kontributsiooni kinkimist. Nagu eespool mainitud, soovis raad juba aastal 1630 selle määramist põlenud raekoja parandamiskuludeks. Aastal 1634 õnnestus linnal saavutada kroonult kolme aasta kontributsiooni loovutamist Emajõe silla ehitamise kasuks¹¹⁸. 1640 palus raad kontributsioonirahade kinkimist veel mõneks aastaks, sest sild ei olevat veel valmis¹¹⁹, kuid sai seekord eitava vastuse¹²⁰. Vastutulelikumaks osutus Karl XI eestkostja-valitsus, kes pärast 1667. aasta suurt tulekahju vabastas Tartu linna kontributsiooni maksmisest kuni kuninga täisealiseks saamiseni¹²¹. Viimane juhtum andiski vist raele julgust esineda nüüd samasuguse palvega, kuid jääb arusaamatuks, kuidas ta võis tulla mõttele, et valitsus käesoleval raskel sõja ajal oleks võinud loobuda mingist sissetulekust. Terve ettevõtte äpardus. Sõjaväljal viibival kuningal puudus tahtmine süveneda isiklikult sääraestesse kõrvalistesse küsimustesse. Kommertskolleegium, keda ta oli käskinud vastata linna palveile, andis küll 17. augustil heatahtliku resolutsiooni. Mis puutub raekojasse, siis oli kommertskolleegium lubanud soovitada kuningale selle ülesehitamiseks loovutada mõneks aastaks kontributsiooniraha¹²². Ilma kuninga kinnitusega ei olnud sel resolutsioonil mingit väärtust. Kuninga kinnitust ei õnnestunud aga linna esindajail saavutada. Reisu ainsaks reaalseks tulemuseks oli linnavõlgade kasvamine saatkonna matkaraha võrra, mis tegi välja üle 700 riigitaalri, s. t. rohkem kui kahe aasta kontributsioon¹²³.

Seisukord Tartus halvenes järgnevatel aastail ikka enam, nii et a. 1683 ei raad ega ka kodanikkond ei leidnud muud teed väljapääsuks, kui uue saatkonna läkitamine Stokholmi. Otsuse teostamisel läks kodanikkond, kes Suure Gildi uues oldermannis, Õuekohtu sekretär J. K. Kniffius'es ja dokman Matthäus Meyland'is oli leidnud enesele energilisi juhte, raest lahku. Meyland sõitis üksinda gildide kulul Stokholmi. Rae esindaja sekretär Remmin, kelle instruksioon oli juba valmis, pidi jääma maha, kuna ei õnnestunud hankida vajanduvat matkaraha¹²⁴.

Nii Remmini instruksioonis kui ka Meylandile kaasa antud kodanikkonna „desideria'tes” puudutatakse ka raekoja ehitusküsimust. Remmini instruksiooni viiendas punktis palub raad seletada kommertskolleegiumi 1678. a. resolutsiooni kümnendat punkti ja avaldab lootust, et kuningas

¹¹⁸) Vt. Tartu linna „Demütige Postulata“ 26. juunist 1634, p. 9. Palvekirja koopia Wybersi Coll. min. (A. 2), f. 123b ning eestkostja-valitsuse resolutsioon 6. augustist 1634, p. 9, *ibid.* 124b.

¹¹⁹) Hummillima petita der Stadt Dorpht Stockholm im Junio 1640, koopia Wybersi Coll. min. (A. 2), f. 144b—147a, p. 9.

¹²⁰) Resolutsioon linna punktidele, Stockholm, 17. okt. 1640, koopia *ibid.*, f. 147b—149a, p. 9.

¹²¹) Eestkostja-valitsuse resolutsioon 9. oktoobrist 1667, p. 3. (I. 14).

¹²²) Kommertskolleegiumi res. p. 10, — Remmin, Coll. I, (A. 4), lk. 197.

¹²³) Vt. Bienemann, Aus Jak. Joh. Hastfers administrativer Praxis, lk. 236.

¹²⁴) Bienemann, *op. cit.*, lk. 237—238.

Treiberg, Tartu ajalugu XVII ja XVIII sajandil, lk. 30.

selle nüüd kinnitab ¹²⁵. Kodanikkonna „desideria'te“ seitsmendas punktis avaldatakse küll soovi, et rekognitsioonirahad määrataks vana raekoja ülesehitamiseks, kuid 12. punktis palutakse kuningat loobuda kontributsioonist üldse, sest raad tahtvat selle raha küll sisse nõuda saja aasta eest mahapõlenud raekoja restaureerimiseks, kuid tõsist tahtmist ehitamiseks tal ei näivat olevat, muidu ta oleks seda teinud endisel heal ajal, kuid siis kulutati raha raekoja asemel kõlbmata hoonete, eriti ühe veski ehitamiseks, mida ei saadudki käima ¹²⁶.

3. novembril 1683 sai Meyland kuningalt kommertskollegiumi 1678. aasta resolutsiooni kinnituse ning otsused muudele punktidele, mis kõik rahuldasi enamvähem esitatud soove. Kommertskollegiumi 1678. aasta soovitus kohaselt kinkis kuningas kolme aasta kontributsioonirahad Tartu linnale raekoja ehitamiseks ¹²⁷.

Meylandi tagasitulekul sattus kodanikkond tema saavutustest joo vastusse ning arvas tõsiselt nägevat neis mingi uue aja algust Tartu aja loos. Nüüd järgnevas gildide kuninga resolutsiooni elluviimispüüdes on märgata Tartule senini võõrast hoogu ja üksmeelt. Raad, kes oma liikmetevaheliste tülide tõttu oli peaaegu teguvõimetu, sunnitakse töötama kodanikkonnaga ühes sihis ¹²⁸.

Liikuma hakkab gildide pealekäimisel ka raekoja ehitamise küsimus. 12. märtsil 1684 esitasid gildid raele kuninga resolutsiooni teostamise kohta pika memoriaali, mille kolmandas punktis nõuti, et raad laseks ära vedada vanasse raekotta kogunenud prahi, soovitades nõuda ümberkaudseilt elanikelt, kes seda on aidanud koguda, oma osa äravedamist veel käesoleva lumetee ajal ¹²⁹.

Näib, et raad ei olnud senini veel astunud ühtegi sammu raekoja ehitamise alustamiseks. Gildide meeldetuletus virgutab ta nüüd tegevusele.

Ehkküll puudus nii ehitusplaan kui ka eelarve, ometi pidi olema selge, et kuningalt kingitud 1000 riigitaalriga on võimatu ehitada sää rast suurt hoonet. Kuna linn oli uppumas võlgadesse, ei võidud loota lisa linna kassast ega võidud ka teha uusi laene. Tuli katsuda kulusid vähendada ja püüda võimalikult palju ehitustöid ära teha linna jõududega. Viimase teaostamist kergendas suurel määral Tartu kodanikel ja eeslinlastel lasuv töökohustus kogukondlike ehitiste juures, nn. „Scharwerk“. Kehtiv oli see naturaalkohustus peamiselt sõja ajal kindlustuste paranduste puhul, kuid 17. sajandil oli juhtumeid, kus seda võimalust kasustati rahuajalgi, näiteks Emajõe silla ehitamisel sajandi esimese poole lõpul ¹³⁰. Sellele võimalusele olid gildid raekoja ehitamise alus-

¹²⁵) Remmini instruksioon, (XXIV, 11).

¹²⁶) Der Bürgerschaft Desideria etc., Remmin, Coll. I, (A. 4.), lk. 479—491.

¹²⁷) Karl XI resolutsioon 3. nov. 1683, (I, 22).

¹²⁸) Vrd. Bienemann, op. cit., lk. 241—242.

¹²⁹) „Einer Ehrliebenden Bürgerschaft zu Dorpat Treumeynendes Memorial“, üle antud 12. märtsil 1684, (XLIV a. 50.).

¹³⁰) Vt. P. C. 1642, (C. 21), lk. 4.

tamist nõudes ise viidanud ja raad ei jätnud lahket näpunäidet muidugi kasutamata.

17. aprillil 1684 otsustas raad alustada tööd prahiveoga raekoja varemest teokorras ning, et olla heaks eeskujuks kodanikkonnale, osa võtta sellest ise oma tööliste ja hobustega¹³¹, kuigi raeliikmed, tänu oma ametile, olid vabastatud igasuguseist avalikest kohustusist. Head eeskuju läks tõesti vaja, sest kuu aja jooksul, mis memoriaali esitamisest möödunud, oli kodanikkonna meeleolu täiesti muutunud kuninga resolutsioonide elluviimisel ilmsiks tulnud raskuste pärast. Nähes, et kõik kipub jääma endiseks, haihtus kodanike äsjaärganud kodanikumeelsus. Gildid ei keeldunud küll otsekohe töökohustusest, — olid nad ju ise end pooleldi pakkunud —, kuid nad püüdsid pääseda võimalikult vähema vaevaga. Suur Gild ei tahtnud lubada isegi niipaljugi tööpäevi liikme pealt, kui rachärrad olid vabatahtlikult võtnud enese peale. Raad võis täie õigusega avaldada imestust, et Suur Gild „wider S. K. M. allernädigst gegebene favorable Resolution weniger als E. E. Raht zu Kontribuiren zu prästiren erkläret, da doch das intresse publicum welches alle commodität vor zu ziehen, darunter versierte“¹³². Nüüd ei liigutanud Suurt Gildi aga enam põrmugi „intresse publicum“, mille nimel ta alles hiljuti raega lõvina võidelnud. Ka Väike Gild ei kippunud oma ohvri-meelsusega üldsuse heaks häbistama Suurt Gildi¹³³.

Kodanikkonna tõrksuse tõttu saadi prahivedamisega algust teha aprillikuu asemel alles augusti hakul¹³⁴ ja viidi siis nähtavasti lühikese ajaga lõpule.

Suve jooksul oli raad jõudnud arvamisele, et säärase suure ehitise püstitamine ilma ehitusplaanita on ikkagi võimata. Plaani valmistaja leidmisega oli aga tollaegses Tartus vististi kaunis suuri raskusi. Arvesse võis tulla ainult mõni kohaliku garnisoni fortifikatsiooni ohvitser. Rae palvel valmistaski 1684. aasta sügisel raekoja plaani insener-ooberstleitnant Paul von Essen¹³⁵, kes oli nähtavasti raega üldse paremas vahekorras kui suurem osa teisi garnisoniohvitsere. Töö eest määrati talle rae poolt „eine discretion“ 20 riigitaalri suuruses¹³⁶.

Essen oli teinud ainult plaani, vastava eelarve koostamise usaldas raad kohaliku ehitus- (õigemini puusepp-) meistri Daaniel Pechtel'i hooldeks¹³⁷, kes selle valmistamisel võttis appi ühe kohaliku müürsepa¹³⁸.

Rae ehmatuseks selgus eelarvest, et ehituskulud Esseni plaani järgi tõusevad 5—6000 riigitaalrini¹³⁹. Nimelt Essen oli projekteerinud uue raekoja endisest suurema. Tunduvat kulude juurdekasvu põhjustas

¹³¹) P. C. 1684, (C. 34.), lk. 166—167.

¹³²) P. C. 1684, lk. 185—187.

¹³³) „ „ lk. 199.

¹³⁴) „ „ lk. 309.

¹³⁵) Vt. rae kiri kindralkubernerile 25. maist 1685; Cb 1685, (C. c. 5), lk. 191.

¹³⁶) P. C. 1684, (C. 34), lk. 539. Esseni elulugu vt. Nordisk. Familjebok III,

upp, b. VI.

¹³⁷) P. C. 1685, (C. 35.), lk. 42.

¹³⁸) Ibid., lk. 49—50.

juba see, et osa alusmüüre tuli rajada uuesti, mis Tartu soise aluspinna tõttu oli ühendatud suurte raskustega.

Juurde maksta 4—5000 riigitaalrit ei olnud linnal kuidagi võimalik. Juba selletagi oli linnal üle 15000 riigitaalri võlga ja kõik vähegi tulukad varandused võlausaldajate okupeeritud. Kodanikkond omalt poolt teatas, et juhul, kui kuninga poolt määratud rahadest ei jätku, nemadki midagi anda ei taha¹⁴⁰.

Arvestades kõike ülaltoodut oli raad sunnitud loobuma Esseni plaanist ja otsustas ehitada raekoja vanale vundamendile.

Kuid otsuse teostamine ei osutunud kaugeltki nii lihtsaks, nagu raad oli mõelnud. Kuna ehitati kuninga arvel, siis oli valitsusel järelevalve õigus ehituse teostamise üle ja Esseni plaan oli nähtavasti kõrgemal pool leidnud heakskiitmist. Eriti meeldis see Tartu kreisi kohalikele maapealikele ning komandant parun Otto Reinhold Taubele¹⁴¹, kuid mitte esteetiliselt kaalutlustel, vaid nähtavasti peamiselt seetõttu, et temale kuuluvas Luunja mõisas¹⁴² asus ümbruskonna pea ainuke telliskivitehas¹⁴³. Tõenäoselt tuleb panna Taube arvele, et raad, hoolimata kolmest meeldetuletusest, ei saanud kindralkubernerilt mingit vastust oma palvele — lubada ehitada raekoda vanale vundamendile¹⁴⁴. Kuna raad omapead ehitust alustada ei julgenud, möödus 1685. aasta ehitushooaeg tegevusetult.

Sama aasta sügisel sattus raad gildidega niivõrd tülli, et muutus üldse küsitavaks raekoja ehituse alustamine. Asi algas pinnalt, mil rae ja gildide vahel valitses juba traditsiooniks muutunud pinevus, nimelt linna kassakorra täitmise küsimusest¹⁴⁵. 16. oktoobril nõudsid gildid raelt, et see kassakorra kohaselt esitaks neile läbivaatamiseks arve raekoja ehitamiseks ostetud materjali kohta ning paneks ülejäänud kontributsiooniraha kassasse¹⁴⁶. Formaalselt oli nõudmine kõigiti õigustatud, kuid sel näis olevat ka tagamõte — riivata rae poolt raekoja ehitajaks määratud raehärrat Joh. Heinrich Walander'it¹⁴⁷, kelle vastu

¹³⁹) Vt. rae kiri kindralkubernerile 25. maist 1685., Cb 1685, (C. c. 5), lk. 191—192.

¹⁴⁰) P. C. 1685, (C. 35), lk. 273.

¹⁴¹) Vt. „Reprotestatio E. E. Rahts contra die beyden Gulden“ 19. veebr. 1686, Cb. 1686, (C. c. 6.), lk. 50. „der H. Baron und Landshöfding es (s. t. raekoda) gantz gros wie ein pallais nach H. Oberstl. Essens abris der Rat aber nur klein nach dem alten Fundament aufgerichtet wissen wollte“.

¹⁴²) Vt. Stryk, Beiträge z. G. d. Rittergüter Livlands I, lk. 43.

¹⁴³) Vrd. Raesaadikute aruannet läbirääkimiste kohta landshöfding Taubega 14. aprillil 1684, (LXIb 43). A. 1684 tegi raad katset muretseda ehitusmaterjali Venemaalt. Selleks kirjutati Rootsi saatkonnale Moskvast ning paluti teda hankida Tartule luba osta kive ja lupja Pihkvast: P. C. 1684, (C. 34), lk. 150, kiri 5. aprillist, Cb. 1684, (C. c. 4.), lk. 64—66. See üritus jäi aga nähtavasti tagajärjetuks.

¹⁴⁴) Palvekiri 25. maist, Cb. 1685, (C. c. 5), lk. 191—192, meenutuskirjad 15. juunist ibid., lk. 210, 20. juulist lk. 235—236, 14. septembrist lk. 264.

¹⁴⁵) Vrd. Bienemann, op. cit., lk. 233—235.

¹⁴⁶) P. C. 1685, (C. 35.), lk. 495—496.

¹⁴⁷) Ibid., lk. 2.

gildidel oli teatav vihavaen. Nimelt aasta eest rachärraks valitud Walander¹⁴⁸ oli tollaegses Tartus suuremaid spekulante, kes oma operatsioonide juures ei hoolinud palju vaba kaubitsemist kitsendavaist määrustest. Eriti suurejooneliselt oli ta tegutsenud nn. ülesostmise alal¹⁴⁹.

Raad oli piinlikus seisundis. Gildide õigustatud nõudmist ta ei võinud tagasi lükata, kuid seda lihtsalt täites oleks võinud kannatada tema prestiiž. Lõppeks raad leidis väga omapärase pääsetee. Walander esitas raha ja arve ning palus end vabastada raekoja ehitaja kohustest „absonderlich da die Gilden ein mistrauen in ihn gesetzt“. Raad vabastas Walanderi ametist, kuid määras tema asemele ehituse juhtideks mõlema gildi juhtivad oldermannid. Tarvilikud rahasummad pidi neile välja maksma ülemkammerhärra, kellele oleks jäänud ühtlasi järelevalve ehituse üle¹⁵⁰. Seega oleks ideaalselt täidetud kassakorra nõuet, et kõik väljamaksmised toimetatakse ainult kammerhärra kaudu¹⁵¹ ning gildidele ühtlasi antud võimalus kontrollida täpsalt raha kasutamisi. Et aga ülemkammerhäräl puudus aeg ehitusega tegutsemiseks, võttis Walander järgmise miiklipäevani enese peale kohustuse juhtida seda kammerhärra asemikuna¹⁵².

Säärase lahendusega ei võinud kodanikkond mingil tingimusel leppida, veeretati sellega ju kõik ehitusega ühenduses olevad raskused tema õlgadele. Lisaks pidi Walanderi määramine gildide oldermannide otsekoheseks ülemuseks tunduma pilkena. Kuna raad keeldus muutmast oma otsust, pöördusid gildid Õuekohtu poole pika ja pühaliku protestiga, mis lõppes sõnadega: „Alsß wollen wir uns desfals solennissime protestando bewahren, dasß wenn der Rathhausß baw ins künftig liegen bleiben und nicht fortgesetzt werden solte, wir entschuldiget und keiner ungelegenheit oder verantwortung unterwurfften seyn wollen“¹⁵³.

Raad, kellele Õuekohus saatis ärakirja gildide protestist, ei jäänud vastust võlgu ning andis sisse mürgise vastuprotesti, milles lükatakse ümber kõik gildide väited ja tunnistatakse süüdlasteks ainuüksi nemad, kui ehitust ei peaks viidama lõpule¹⁵⁴. Peale selle tahtis raad paluda valitsust, et ta kohustaks oldermanne seda otsust täitma¹⁵⁵. Isegi kuninga ette kavatseti asi kanda¹⁵⁶.

Kogu küsimus oli seega moondunud vägikaika vedamiseks rae ja kodanikkonna vahel. Ehitus ise oli nihkunud tagaplaanile ning selle alustamiseks ei tehtud ei 1685. aasta talvel ega järgneval kevadelgi ühtegi

¹⁴⁸) P. C. 1684, (C. 34.), lk. 382.

¹⁴⁹) Maakohtu kiri raele 3. sept. 1686, (IX, 99); P. C. 1693, (C. 43), lk. 478; Cb. 1693, (C. c. 13.), lk. 183.

¹⁵⁰) P. C. 1686, (C. 36), lk. 1—2.

¹⁵¹) Vt. „Cassa Ordnung“i määrused väljaminekute kohta p. 1. Remmin, Collect. I, (A. 4.), lk. 152.

¹⁵²) P. C. 1686, (C. 36.), lk. 59, 101, 114.

¹⁵³) Gildide protest 9. veebr. 1686, (LVII, 6).

¹⁵⁴) „Reprotestatio E. E. Rahts contra die beyden Gilden“ 19. veebr., Cb. 1686, (C. c. 6), lk. 46—54.

¹⁵⁵) P. C. 1686, lk. 101.

¹⁵⁶) P. C. 1686, (C. 36), lk. 113.

eeltööd. Kuna rae ja gildide jõuvahekord oli võrdlemisi tasakaalus, siis oldi jõutud surnud punkti, millest võis aidata välja ainult mõne kolmanda teguri vahelesegamine.

1686. aasta kevadel lahkus ametist senine kindralkuberner Krister Horn, kes oli osutunud liiga pehmeloomuliseks Liivimaa olude jaoks. Tema asemele tuli Karl XI lemmik Jakob Johann Hastfer. Liivimaale jõudnud, tegi uus kuberner tutvumismatka oma provintsi ning jõudis 26. juulil Tartu. Kuigi Hastferi tookordne siinviibimine kestis ainult mõne päeva, sai ta ometi juba hea kujutluse valitsevast korralagedusest ning astus esimesi samme selle kõrvaldamiseks. Põhjapaneva tähtsusega ses suhtes oli erilise, kohalikest riigiametnikest koosneva linnavõlgade likvidatsiooni-komisjoni loomine¹⁵⁷. Raekoja ehitusplaani küsimust, mille oli jätnud lahtiseks Horn, et otsustanud Hastfer tol korral, nähtavasti aja puudusel.

Raele ei meeldinud sugugi uue kindralkubeneri huvi linna sise-miste asjade vastu, näis see ju viitavat traditsioonist pühitsetud privileegide rikkumisele. Kuid isegi see ähvardav oht ei suutnud raehärrade hulgas luua nüüd eriti tarvilikku üksmeelt. Kavatseti küll välja töötada mingi kodukord, et raekojas kõik sünniks rahulikult „und keiner dem andern ungebührlich anfahren möge“¹⁵⁸, kuid ei jõutud heast kavatsusest kaugemale ja tülid raehärrade vahel idanesid endise lopsakusega.

Selles olundis oleks ehitusküsimus vist jäänudki unustusse, kui mitte maapealik Taube, kelle huvi asja vastu mainiti juba eespool, poleks seganud end vahele. 24. novembril esitas ta raele nõudmise, et see veel käesoleva aasta talvel teeks ettevalmistusi töö alustamiseks. Vastasel korral ähvardas ta kirjutada kuningale, et tagasi nõutaks ehituseks määratud kroonu raha¹⁵⁹. Kuna osa kontributsioonirahast oli juba ära tarvitatud, oleks raehärrad puuduva osa pidanud tasuma oma taskust. Niisuguse väljavaate juures ei võinud raad loomulikult enam jääda ükskõikseks.

Kuna ehitustöö teostamine kodanikkonna abita oli vaevalt mõeldav, tuli esijoones lahendada tüli gildidega. See ei osutunud aga sugugi kergeks, ehkki raad loobus nõudmisest, et tööd juhiksid oldermannid. Ta pani selle kohustuse raehärra Schröderile¹⁶⁰, kellele ta otsustas abiks võtta ühe isiku kodanikkonnast, võimaldades seega gildidel kontrollida ehitusraha kasutamist¹⁶¹. Kodanikkond teatas ikkagi, et tal olevat võimata ehituse heaks midagi teha¹⁶².

Sama vähe õnne oli püüdeil selgusele jõuda lõplikult ehitusplaani suhtes, olgugi et seks astuti energilisi samme. Tallinnast kutsutud

¹⁵⁷) Vt. Bienemann, op. cit., lk. 244—246.

¹⁵⁸) P. C. 1686, (C. 36), lk. 656—657.

¹⁵⁹) P. C. 1686, (C. 36), lk. 699.

¹⁶⁰) P. C. 1686, (C. 36.), lk. 763.

¹⁶¹) P. C. 1687, (C. 37.), lk. 27.

¹⁶²) Ibid., lk. 786.

Es. hist. mu. Tart.

kuninglik fortifikatsiooni müürsepp-meister Andreas Medler valmistas vana raekoja põhiplaani ning täpsama ehituseelarve ¹⁶³.

Jäeb teadmatuks, kui palju Esseni plaani järgi ehitamine oleks tulnud kallim vanale vundamendile ehitamisest. Igatahes näib kulude vahe olevat olnud sedavõrd suur, et raad ei julgenud ilma otsekoheste käsuta ehitust Esseni plaani järgi alata. Palves kindral-kubernerile, mis saadeti Riiga raehärra Remminiga, toodi ette, et raad on „etwas timid“ raekoja ehitust tõsiselt alustama, sest ehitis minevat maksma 4—5000 riigitaalrit, kodanikkond aga väitvat, tal puuduvat võimalus kuidagi kaasa aidata, ning paluti otsustada, mida tuleks teha ¹⁶⁴.

Riias selgus, et kuberner Soop ei pidanud end ses küsimuses kompetentseks ja nõudis rae pöördumist Rootsisis viibiva Hastfer'i poole, kes pidi asja kas ise otsustama või ette kandma kuningale ¹⁶⁵. Nähtavasti astuti nüüd ses suunas samme ¹⁶⁶, kuid vastus jäi tulemata ja raad, kes jällegi oli omavaheliste tülidega niivõrd ametis, et isegi jooksvaks asjaajamiseks ei jätkunud enam aega, lasi mööduda tegevusetult kevade ja suve. Vahest ainuke, mis raekoja ehituseks ette võeti, oli see, et Taube pealekäimisel osteti temalt 15.000 telliskivi ¹⁶⁷. Kolmandik neist osutus aga nii halvasti põletatuks, et müürsepad tunnistasid nad kõlblikuks ainult sisetööde jaoks ¹⁶⁸.

Ära näinud, et manitsused raele ei mõju, määras Hastfer 1687. aasta sügisel talle eestkostja landshöfding Taube näol ¹⁶⁹. Taube ei jätnud oma seisukohta kasutamata ka oma tahtmise teostamiseks raekoja ehituse küsimuses. Tema nõudmisel oli raad sunnitud tõsiselt alustama ehituseks tarvilikke eeltöid ¹⁷⁰. Kuna luba Esseni plaanist loobumiseks ei saavutatud, pidi loomulikult ehitama selle järgi.

Raad alistus, kuid lasi igaks juhuks protokollile üles tähendada, et ta ei võta vastutust endale, kui ehitus raha puudusel peaks jääma pooleli ¹⁷¹.

1688. aasta kevadel alustati siis lõpuks nelja-aastase viivitamise järele uue raekoja ehitamist. Tööde juhiks määrati raest lahkunud Schröderi asemele uuesti raehärra Walander ¹⁷². Gildid ei julgenud küll enam avalikult näidata oma vaenu ehituse vastu, kuid olid nii tõrksad tööliste andmisega, et ei saadud mai algul tööle asuda ¹⁷³. Eriti haavas uhkeid kodanikke töölekäsitamine raekupja kaudu ¹⁷⁴.

¹⁶³) Ibid., lk. 27, 106, 115, 119; vt. ka rae kiri Tallinna müürsepaametile 5. jaan., Cb 1687, (C. c. 7.), lk. 2—3 ja A. Medler'ile 5. veebr., ibid., lk. 33.

¹⁶⁴) Rae palve, Cb. 1687 (C. c. 7), lk. 74—76.

¹⁶⁵) Kuberner E. Soop'i resolutsioon rae punktidele 26. märtsist 1687, p. 1 (XVII, 32).

¹⁶⁶) P. C. 1687, (C. 37.), lk. 223.

¹⁶⁷) P. C. 1687, (C. 37.), lk. 78.

¹⁶⁸) Ibid., lk. 109, 119, 127.

¹⁶⁹) Vt. Bienemann, op. cit., lk. 249.

¹⁷⁰) P. C. 1688, (C. 38.), lk. 29—30.

¹⁷¹) Ibid., lk. 100—101.

¹⁷²) P. C. 1687, (C. 37.), lk. 732, 864.

¹⁷³) P. C. 1688, (C. 38.), lk. 284—285.

¹⁷⁴) Ibid., lk. 285—286.

Kuna rae pealekäämised midagi ei aidanud ja kuna tal enesel puudus igasugune võim sundida gildi sõnakuulmisele, ta pöördus abipalvega landshöfdingu poole, kes võttis kohe tarvitusele karmid abinõud. Gil-dide oldermannidele käskis ta teatada, et nad saadaks „undisputirlich“ töölisi chitusele, tõrkujate vastu pidi linna fiskaal alustama protsessi. Asjaajamise kiirustamiseks soovitas ta raele fiskaalsetes asjades senise kolme korra asemel süüdlasi ainult kord lasta tsiteerida ning määrata kohe karistus, sest „es gereichte E. E. Raht selbsten zum despekt, dass sie keinen Gehorsamb bey die bürger hätten“¹⁷⁵. Selliste ähvarduste tagajärjel oli kodanikkond veidi aega tõesti taltsam ja kohustus isegi maksma ehitushärrale abiks määratud kodaniku-töötasu¹⁷⁶. Et aga raad ei julgenud täiel määral kasustada Taube soovitatud drakoonilisi vahendeid, oli varsti kõik jälle peaaegu endist viisi.

Töö käigust annab teatava ülevaate raekoja ehitamise arve¹⁷⁷, kuid sinna on märgitud ainult kontributsiooni-rahadest kaetud väljaminekud. Kodanikkonna teokorras tehtud tööde kohta saab teha ainult oletusi.

Töö hakul ei olnud vanast raekojast peale alusmüüride säilinud nähtavasti kuigi palju. Vististi oli varemeid Vene teise okupatsiooni järele kasustatud kivimurruna linna hoonete parandamiseks, nagu seda oli varemaltki juhtunud nii mitme ehitisega Tartus. Esseni plaani järgi pidi uus raekoda tugema osalt vanadele alusmüüridele, osa tuli aga rajada uuesti. Halva põhipinna tõttu oli see töö kaunis raske. Püsiva aluse loomiseks vundamendile tuli taguda maasse viiesüüllased männipalgid ja nende peale teha kuue- ja neljasüüllastest palkidest võre¹⁷⁸. Maasse taoti palgid nähtavasti teokorras, sest raekoja arves puudub märkus töötasu maksmise kohta.

Peale kodanike töötas ehituse juures veel liik „sunnitöölisi“. Nimelt saatis Taube sinna vangistatud sõdureid lubjasegajateks (Kalckschläger). Suve läbi oli neid iga päev tööl keskmiselt 3—4 meest. Kasu sai sellest nii linn kui ka kroonu. Kuna muidu lubjasegajatele ja üldse liht-töölilistele maksti 8 ööri päevas, oli vangi palgaks kõigest 3 ööri. Teisest küljest pääses aga landshöfding vangide ülespidamiskuludest, sest ka pühapäevade eest maksis linn nende toidurahaks 2 ööri¹⁷⁹. Septembris maksti neile ka tööpäevade eest 2 ööri „weilen die Gefangenen so über-

---

¹⁷⁵) P. C. 1688, (C. 38.), lk. 298—299.

¹⁷⁶) Ibid., lk. 308.

¹⁷⁷) „Rechnung über den Neuen Rathausz-Bau von Anno 1684 bisz 1694“ (B. 7.), millest on arhiivis alal ka kaasaegne koopia, (B. 6.).

¹⁷⁸) R. R., (B. 7), f. 23b—25a.

¹⁷⁹) Ibid., f. 24b—26a. Üldse olid palkade vahekorrad erinevad praegusest. Nii maksti puuseppadele, samuti kui liht-mustatöölilistele 8 ööri päevas, kuna müür-seppade tööpalk oli 21¹/₃ ööri. Praegusel ajal ei ole see vahe kaugeltki nii suur, näit. oli see 1924. a. Tartus vähem kui 25% (vt. Seydenbach, Ehitusasjandus, „Tartu“, lk. 455). Seletada võib seda sellega, et müürsepad olid peaaegu kõik sakslased, liht-puusepad aga enamasti väljaspool tsunfti seisvad eestlased, kes suure konkurentsi tõttu pidid leppima mustatöölise palgaga.

mütig und die tage auch kürtzer“¹⁸⁰. Vangide ülemeelsust tõendab märkus arves, mille järgi neli nendest olevat tunginud kupja kallale¹⁸¹.

Üldse tehti 1688. aasta suvel ära võrdlemisi vähe. Kuna müüritööd kestsid kokku vaevalt kuu aega, siis ei saadud vist kaugemale alusmüüride rajamisest¹⁸².

Töö vähene produktiivsus näib olevat sõltunud peamiselt rae loidusest. Vist kartis ta ette võtta suuremaid töid, kuni ei olnud teada, kust saada raha ehituse lõpetamiseks. Landshöfding Taube oli soovitanud kõnelda rahaküsimusest Hastferiga, kui see suvel tuleb Tartu. Kindral-kuberneri siiajõudmisel 23. juulil¹⁸³ esitaski raad temale palve — mõjustada, et kuningas kas kingiks kontributsiooniraha veel mõneks aastaks raekoja ehitamiskulude katteks või määraks seks osa linnamõisade rendirahadest¹⁸⁴. Vastuseks saadi, et ses ajas tuleb pöörduda otse kuninga poole¹⁸⁵.

Palvekirja kirjutamisel kuningale tekkisid aga lahkeliid raes eneses. Raehärra Schlüter, kel oli kombeks jääda igas asjas eri arvamusele, nõudis korraga, et ka gildi informeeritaks kavatsusest ning kutsutaks neid ühinema rae palvega¹⁸⁶. Kodanikkond, kes kõigest raekoja ehitamisega ühenduses olevast püüdis hoiduda eemale, ei olnud ettepanekust sugugi vaimustatud ning Suur Gild keeldus isegi kirjalikult igasugusest osavõtust¹⁸⁷.

Kuna raad ei suutnud jõuda otsusele, mida nüüd edasi teha, oleks ta vist kättejõudva ehitushooaja lasknud mööduda tegevusetult, kui jälle vahele poleks astunud landshöfding Taube. 6. veebruaril esitas ta raele ultimatiivse nõudmise, kas raekoja ehitust tõsiselt võtta ning enne uute rahade palumist kõik senised summad ehituseks ära kulutada, või loobuda tervest asjast ning tagasi maksta kõik kulutatud raha ühes protsentidega¹⁸⁸.

See ähvardus osutus veelgi mõjuvamaks kui kahe aasta eest tehtu, sest kulutatud rahasumma oli ju palju suurem. Raad lubas parandada meelt ja tõepoolest arenesidki tööd 1689. aastal palju hoogsamalt. Müüritööd algasid juba 16. aprillil ning kestsid augusti lõpuni¹⁸⁹. Vist oleksid need edenened veelgi paremini, kui mitte Taube 1689. a. kevadel Riias ei oleks surnud¹⁹⁰. See julgustas kodanikkonda jällegi teokohus-

¹⁸⁰) R. R. (B. 7), f. 26a.

¹⁸¹) Ibid., f. 25b.

¹⁸²) R. R. (B. 7.) f. 23b—27a.

¹⁸³) R. R. (B. 7.) f. 25a.

¹⁸⁴) Palve 26. juulist, Cb. 1688, (C. c. 8.), lk. 114—115.

¹⁸⁵) Hastferi resolutsioon 21. augustist 1688, p. 14, (XVII, 14).

¹⁸⁶) P. C. 1689, (C. 39.), lk. 31—32, 37.

¹⁸⁷) Suure Gildi seletus, sisse antud 1. veebruaril, A. C. P. 1689, (Cb. 2),

No 47.

¹⁸⁸) P. C. 1689, (C. 39.), lk. 107—108.

¹⁸⁹) RR, (B. 7.), f. 30b, 33a.

¹⁹⁰) Cb. 1689, (C. c. 9), lk. 111.

isest põiklema. Kuna nüüd ka vangistatud sõdureid enam rde ei saadetud, asendas raad neid osalt oma vangidega, osalt istega¹⁹¹.

ks olid kontributsioonirahad peaaegu läbi ja seega uute rahade äävakorral. Suur Gild, kes alles hiljuti keeldus isegi palvekirjutamast, pani nüüd ise raele ette paluda kuningalt veel kontributsioonirahade kinkimist¹⁹². Nähtavasti hakkasid kartma, et viimaks ehk valitsus sunnib neid ehitust omale viima. Raad otsustaski kuningale ja Hastferile kirjutada¹⁹³.

uudusel ei olnud võimalik saata kedagi seks puhuks Stokholmi asja õiendamine ainult kirja teel ei olnud kuigi kindel, sest kantseleides valitseva korra juures võis see jääda määramarohelise kalevi alla. Viivituste vältimiseks ei adresseerinud raad vastavaid palvekirju mitte otsekohe kuningale ega Hastferile, vaid Rootsis viibis, vaid kellegi Peter Brand'i nimele, kes nad siiski edasi isiklikult¹⁹⁴.

galt paluti veel kolme aasta kontributsiooniraha kinkimist¹⁹⁵. Raad avaldati aga soovi „bey Ihrer Königl. Mt. ein guht wort verhoffen.“¹⁹⁶.

, kes nähtavasti seisis riigiteenistuses, oli juba pikemat aega, eea tasu eest, ajanud linna asju keskvalitsuse juures. Palveasiandmise eest lubati talle ka seekord 10 riigitaalrit. Peale selle määrati töötama kuninglikule sekretärile Ehrenhielm'ile „vor bewirter Resolution“ 40 riigitaalrit¹⁹⁷. Kuna seega oli hoolitsetud riigitaalriku masinavärgi rattamäärde eest, võidi loota asja liikumist suunas. Tõesti täitiski kuningas linna soovi, annetades veel 1000 kontributsiooniraha tingimusega, et antakse aru selle kasu-¹⁹⁸.

seses juba sügisel saada kätte esimese osa kontributsioonirahast, 1690. aasta kevadel jälle asunud raekoda ehitama, ehk küll kassas ei olnud enam piisavalt vahendeid. Kesksuvel saadi aga teada, et käesoleva aasta kontributsioonirahad olid 1690. aasta riigieelarve põhjal määratud täisstarbeks. See võis juhtuda selle tõttu, et eelarve koostati juba 1689. aasta kontributsioonirahade põhjal, kuna kuningas resolutsioon anti alles märtsis¹⁹⁹.

RR., f. 31—33. Oma vangidele maksis raad ainult 2 ööri päevas, s. t. ööpidamisraha.

P. C. 1689, (C. 39.), lk. 569.

ibid., lk. 582.

P. C. 1689, (C. 39.), lk. 831.

Palvekiri kuningale 21. detsembrist, Cb. 1689, (C. c. 9.), lk. 333—339.

Palvekiri Hastferile 21. detsembrist, ibid., lk. 340—342.

Rae kiri P. Brandile 21. dets., Cb. 1689, (C. c. 9), lk. 342—344.

Karl XI teadaanne riigimaksude-kontorile (Stats-Contoiret) 28. märtsist 1690 (koopia).

Vt. rae kiri Hastferile 7. juulist, Cb. 1690, (C. c. 10), lk. 192—194.

Bürgermeister Ladau'le müüdnud nn. „Pallast'i“ eest oli küll saada 125 riigitaalrit²⁰⁰, kuid sellest ei võinud kaugeltki jätkuda. Et ehitustöid mitte katkestada, pidi raad leidma muid teid raha muretsemiseks. Ei olnud lootagi, et kodanikkond 1691. aasta kontributsiooni oleks tasunud juba 1690. aastal, sest kevadel ta oli keeldunud isegi käesoleva aasta oma sügise asemel kevadel maksmast²⁰¹. Seepärast pöördus raad Hastferi poole palvega — lubada laenata linnavõlgade tasumiseks määratud linnamõisade rendirahast üheks aastaks mõnisada riigitaalrit²⁰². Hastferi otsus laskis end seegikord kaua oodata ja raad oli sunnitud vahepeal ehituseks raha võtma linna jooksvatest sissetulekutest²⁰³. Kindralkuberneri resolutsioon saabus raele alles septembris, kui selle aasta ehitustööd olid juba peaaegu lõpetatud ja oli rae üllatuseks täiesti eitav. Ta lubas küll laenata kustki mujalt, kuid mitte puudutada rendirahast²⁰⁴. Bienemann toob selle otsuse isegi näitena Hastferi järjekindluse kohta tema poolt kord kindlaksmääratud linnavõlgade tasumiskava täitmise suhtes²⁰⁵. Kuid kahe aasta eest oli raad Hastferi Tartus viibimise puhul kinkinud temale ja Taubele rendirahade arvel hõbeasju peaaegu 200 riigitaalri väärtuses, milleks luba oli saadud viimase käest, kes ei võinud anda seda muidugi kindralkuberneri teadmata²⁰⁶.

Selle otsuse tagajärjeks oli, et raekoja ehitus seisis järgmisel aastal täiesti, sest ei leidunud kedagi, kes veel oleks usaldanud laenata linnale raha.

Ka ehituse enese juures kujunes 1690. aasta tülide ja pahanduste poolest rekordseks. Suurem osa neist on nii või teisiti seotud meile juba tuntud raehärra Walanderi nimega, kellel näib olevat olnud eriline and nende tekitamiseks.

Kohe aasta algul tekks suurem skandaal tema käitumisviisi pärast raekoja ehituseks määratud rahaga. Nagu juba eespool tähendatud, oli Luunja telliskivitehas ainuke sellelaadiline tööstus Tartu lähemas ümbruses, mistõttu ka kõik raekoja ehitamisel senini tarvitatud kivid olid ostetud seal. Kuna ehitustegevuse üldisel elustumisel Tartus kivide tahtjaid oli palju, nõudis landshöfding Taube lesk 1689. a. talvel raelt, kui see ka 1690. aastal tahab saada kive, 50 riigitaalrit käsiraha. Kive oli muidugi vaja ja raad otsustas nõudmise täita²⁰⁷. Otsuse tegemise juures teatas raehärra Walander, et ta varemalt ostetud kivide eest on

²⁰⁰) P. C. 1690, (C. 40), lk. 358; R. R., (B. 7.), f. 58b, 59b. See oli tühi plats turu ääres, mis oma nime oli saanud kord seal asunud Joann Julma puust lossist. Vt. Christiani, Martin Kwiwleha und Herzog Magnus v. Holstein. S. B. d. G. E. G. 1912—1920, lk. 74—75.

²⁰¹) P. C. 1690, (C. 40), lk. 407—408.

²⁰²) Vt. kiri Hastferile 7. juulist, Cb. 1690, (C. c. 10.), lk. 192—194.

²⁰³) R. R., (B. 7), f. 58b; P. C. 1690, (C. 40), lk. 409.

²⁰⁴) Rae palvekiri Hastferi dorsuaalresolutsiooniga, mõlemad daatumita, (III, 24).

²⁰⁵) Bienemann, op. cit., lk. 263.

²⁰⁶) Vt. P. C. 1688, (C. 38.), lk. 642.

²⁰⁷) P. C. 1690, (C. 40), lk. 2.

tasunud 100 riigitaalrit²⁰⁸. Mõne päeva pärast selgus aga juhuslikult, et Walanderi seletus ei vastanud tõele. Linna võlast proua Taubele, mis tegi välja 117 rt. 43¹/₃ ööri²⁰⁹, ta oli varemalt tasunud ainult 50, mitte 100 riigitaalrit. Seega läksid nüüd käsirahaks määratud 50 makstud riigitaalrit võla katteks. Asja avalikuks tulekul pakkus Walander proua Taubele küll 30 riigitaalrit, kuid viimane võttis sellest rahast ainult temale veel võlgneva summa ning teatas, et kõik kivid on juba ära lubatud ja ta seepärast enam käsiraha vastu ei võta²¹⁰.

Ebaõnnestunud spekulatsioonide ja arvukate protsesside tõttu²¹¹ rahapuudusega heitlev Walander oli nähtavasti need 50 rt. ära tarvitanud, lootes puudujäägi enne arvete esitamist mihkclipäeval jälle katta. See samm tõi aga hulga pahandusi nii temale enesele kui linnale. Bürgermeister Ladau, Walanderi isiklik vaenlane²¹², katsus asja puhuda võimalikult suureks ning tema ja raehärra Schlüteri pealekäimisel karistas raad Walanderit 50 riigitaalriise trahviga ja keelas temale raha tasumiseni osavõtmise rae istungeist²¹³. Walander kaebas Õuekohtusse²¹⁴ ja saavutas sellelt otsuse, mis kohustas raadi asja otsustamiseni teda ikkagi kutsuma oma istungitele²¹⁵. Nähtavasti pidas Õuekohus tervet asja ainult harilikuks tülikis raehärrade vahel, sest ta volitas isegi landshöfdingu asetäitja lagman Strömfeldt'i lepitama Walanderit Ladau ja Schlüteriga²¹⁶, millest aga ei tulnud midagi välja. Protsess kestis aastaid ja lõppes alles Walanderi surma tõttu. Kuigi Walander ise seega pääses võrdlemisi kergesti, kannatas linn aastaid tema eksisammu tulemusi.

Kivide puudumisel oleks ehitamine pidanud jääma täiesti soiku, kui, tänu kohaliku kindluse inseneri, kapten F. K. v. Friese vastutulelikkusele, ei oleks õnnestunud neid lõpuks osta kroonult 10.000 tükki²¹⁷. Kivid olid määratud Tartu kindluste ehitustöödeks ja valmistatud Luunjas. Ostutingimused olid aga palju halvemad kui Taubelt varemalt ostetute puhul. Kuna see oli võtnud 1000 kohaletoodud kivi eest 6 riigitaalrit²¹⁸, pidi raad Friesele maksma sama hinna, kuid lisaks veel kohustuma hiljem kroonule telliskiviahju juurest linna vedama ostetud arvule vastava hulga kive²¹⁹. Loomulikult langes kivide vedamine jälle kodanikkonna kohustuseks ning suurendas tunduvalt tema koormust. Nii

²⁰⁸) Ibid., lk. 3.

²⁰⁹) Proua Taube „Pro memoria“, A. C. P. 1690, (C. b. 3).

²¹⁰) P. C. 1690, (C. 40), lk. 7—11.

²¹¹) Näiteks pidi 24. juunil tulema raes harutusele 4 protsessi tema vastu; ibid., lk. 45, 46.

²¹²) Walander nimetab teda kord „sein sonderlich Spezialfeind und Verfolger“, P. C. 1690, (C. 40), lk. 27.

²¹³) P. C. 1690, (C. 40), lk. 11—17.

²¹⁴) Vt. rae kiri Õuekohtule 23. jaanuarist, Cb. 1690, (C. c. 10), lk. 39—45.

²¹⁵) P. C. 1690, (C. 40), lk. 67—68.

²¹⁶) Ibid., lk. 459—460.

²¹⁷) Vt. „Revers an H. Capitain Friesen“ 30. maist, Cb. 1690, (C. c. 10), lk. 153—154.

²¹⁸) R. R., (B. 7), f. 21a.

²¹⁹) Vt. „Revers an H. Capitain Friese“ 8. juulist 1690, (XXI, 53).

gildid kui ka eeslinlased täitsid seda ühesuguse vastumeelsusega. Kuid mujalt ei olnud kive enam nähtavasti saada, sest Frieselt osteti neid lõpuks, nagu selgub arvetest, kokku 50.000 ümber, milledest 1693. aasta kevadel oli vedamata 25.700 tükki²²⁰. Ka a. 1695 ei olnud veel kõik ära veetud²²¹.

On täiesti loomulik, et raad säärastel asjaoludel, kui pealegi ehituse juures ilmsiks tuli muidki korratusi, vabastas Walanderi ehituse ülevaataja ametist. Asemele määrati — vististi selleks, et kõrvaldada Walanderi asjaajamisel kodanikkonnas tõusnud umbusaldust raekoja ehitusrahade kasutamise suhtes — Walanderi senine abiline, Suure Gildi liige Heinrich Thiele²²².

Sekeldusi oli ka muu materjali muretsemisel. Eriti suured olid pahanudused lubja saamisega. Linnavõlgade korrapärase tasumise kindlustamiseks olid senini linna arvel peetud linnamõisad Hastferi käsul aastast 1687 renditud välja. Kuna linn tarviliku lubja senini oli saanud omast lubjaahjust Saduküla mõisas, kohustas rendileping linnamõisade rentnikku peale 1600 riigitaalri rendi maksmist põletama linnale aastas 1500 tünni lupja. 1000 tünni sellest pidid linna vedama mõisa talupojad, ülejäänud osa aga, et talupoegi mitte liiga koormata, Tartu eeslinlased või lubja ostjad²²³. Et rentnik, Tallinna litsentsivalitseja Erdmann, ise alatiselt Tartus ei saanud viibida, määras ta oma asemikuks või allrentnikuks rachärä Walanderi, kes tõenäoselt oli talle sugulane²²⁴. Walanderil tuli seega korraga kaitsta linna huvisid rentniku vastu ja rentniku omi linna vastu. Kuna mõisade rentimine oli sündinud Hastferi surve, vastu rae ja kodanikkonna tahtmist, on selge, et konfliktid ei võinud jääda tulemata. 1690. aasta kevadel ilmnis, et suur osa nõutavat lupja oli veel linna vedamata, mis ähvardas takistada raekoja ehitamise alustamist. Rae meeldetuletuse puhul²²⁵ katsus Erdmann kõik vastutuse selle eest veeretada Walanderile²²⁶. Suure vaevaga saadi kohale niipalju lupja, et ehitus võis jätkuda, kuid lubjavedu ise ei muutunud korrapärasemaks järgmistelgi aastatel.

Isegi puumaterjali hankimisel põrgati kokku raskustega. Tol ajal oli Tartu ümbrus vististi isegi metsavaesem kui praegu. Linna oma metsandis ainult latte tellinguteks; 4-süllaseid palke tuli juba otsida Kirepi või Räpina metsadest, 9-süllaseid leidis alles Pindis (Rõuge kihelkonnas)²²⁷. Kuna kõik need mõisad olid redutseeritud, pöördus raad palvega Hastferi poole tema viibimise ajal Tartus aastal 1688²²⁸ ja sai suu-

²²⁰) P. C. 1693, (C. 43), lk. 161.

²²¹) P. C. 1695, (C. 45), lk. 222, 260, 262.

²²²) P. C. 1690, (C. 40), lk. 469—470.

²²³) Vt. rendileping 15. aug. 1687, (XXII, 24).

²²⁴) Walanderi naine oli sündinud Erdmann, vt. tema palve raele 5. veebr. 1693, A. C. P. 1693, (C. b. 6), nr. 37.

²²⁵) Rae kiri Erdmannile 16. maist, Cb. 1690, (C. 40), lk. 140—141.

²²⁶) Vt. Erdmanni kiri raele 31. maist 1690, A. C. P. 1690, (C. b. 3.), nr. 93.

²²⁷) A. C. P. 1688, (C. b. 1).

²²⁸) „Humillima petita Senatus Dorpatensis“, 17. aug., Cb. 1688, (C. c. 8), lk. 155—157.

sõnalise loa palkide raiumiseks Pindi metsadest²²⁹. Järgmisel aastal ilmus aga kindralkuberneri plakat, mis keelas igasuguse loata metsa raiumise kroonumetsadest²³⁰. Seetõttu keelas Pindi mõisa rentnik raekoja ehituseks vajanduvate palkide raiumise sealsest metsast²³¹. Alles pärast pikka kirjavahetust saadi kuberner Soop'ilt 1689. aasta sügisel vastav kirjalik luba²³². Palgid raiuti talvel kohalesaadetud Tartu eeslinlaste poolt²³³ ja parvetati kevadel, nähtavasti Ahja ning Emajõe kaudu, Tartu²³⁴.

Materjali muretsemisest ei olnud sugugi kergem tarvilike tööjõudude saamine. Erilisi raskusi tegi müürseppade palkamine. Riia müürsepp Eckstein, kes eelmisel aastal raekoja ehitamisel töötanud, ei tahtnud oma sellekohasele lubadusele vaatamata 1690. aastal enam Tartu tagasi tulla. Ei aidanud ka rae pöördumine Riia Ametikohtu poole. Üldse ei olnud sel aastal Riias müürseppi saada, sest eelmisel aastal olnud suure tulekahju tagajärjel oli seal ette näha hoogsaid ehitustöid²³⁵. Ka pöördumine Narva ei andnud tagajärgi²³⁶. Lõpuks õnnestus rael palgata üht müürseppmeisterit 4 selliga Tallinna Toomilt. Seegi läks korda peamiselt ainult Paul v. Esseni abil, kes olles Toomi komandant, võis mõjustada Toom-Gildi²³⁷.

Rahapuuduse ja ka kodanikkonna tõrksuse tõttu katkestati aprilli lõpul alustatud töö juba 1. augustil, lootes neid jätkata rahaküsimuse lahendamisel Hastferi jõudmisel Tartu akadeemia avamise puhuks²³⁸. Kuna need ootused tühistusid, nagu nägime eespool, lõpetati töö käesolevaks aastaks täielikult 19. augustil²³⁹. Nähtavasti jõuti sel suvel ehitada valmis ainult esimese korra müürid.

1691. aasta kontributsiooniraha oli juba määratud raekoja ehitamiseks. Kuna aga maksuterminek oli mihkclipäev, mis ajaks ehitushooaeg peaaegu möödaks, saadi ehitustöid selle raha arvel jätkata alles järgmise aasta kevadel.

Eelmiste aastate sekeldustest tüdinud, tuli raad vahepeal tagasi Esseni plaanist loobumise mõttele ja pani gildidele ette, jätta kõrvale senine ehitusplaan ja viia hoone, nii hästi kui saab, lõpule²⁴⁰. Kodanik-

²²⁹) Rae kiri kuberner Soop'ile 20. juunist, Cb. 1690, (C. c. 10), lk. 36—37.

²³⁰) Liefvländische Landes-Ordnungen, Riga 1707, lk. 488—489.

²³¹) Rae kiri kuberner Soop'ile 11. nov., Cb. 1689, (C. c. 9), lk. 268—269.

²³²) Kuberner Soop'i kiri raele 14. nov. 1689, (V. 86).

²³³) P. C. 1690, (C. 10), lk. 84, 87—88.

²³⁴) Ibid., lk. 374.

²³⁵) Raad Riia Ametikohtule 17. veebruaril, Cb. 1690, (C. C. 10), lk. 72—74.

Ametikohtu vastus 6. märtsist, A. C. P. 1690, (C. b. 3), No 49.

Eckstein Riia ametikohtule 22. veebruaril, ibid., No 50.

²³⁶) Rae kiri Narva raele 15. märtsist, Cb. 1690, (C. c. 10), lk. 89—90.

Narva rae vastus 22. märtsist, A. C. P. 1690, (C. b. 3), No 54.

²³⁷) Raad P. v. Essenile Tallinna 15. märtsil, Cb. 1690, (C. c. 10), lk. 90—91.

Essen raele 10. aprillil, A. C. P. 1690, (C. b. 3), No 70.

²³⁸) P. C. 1690, (C. 40), lk. 604.

²³⁹) Ibid., lk. 638.

²⁴⁰) P. C. 1692, (C. 42), lk. 276.

kond jättis asja rae enese otsustada²⁴¹, raad ei julgenud aga nähtavasti küsimust üksi Hastferi ette kanda ja kavatsus jäi teostamata.

Aastatel 1692 ja 1693 edenesid ehitustööd hulga jõudsamini kui varemalt, ehkki tuli veel võidelda mõningate raskustega, milledest esimesel kohal seisis muidugi rahaküsimus.

Töö alustamisel 1692. aasta kevadel selgus, et kontributsiooni koguja, raehärra Joh. Jemmerling, kes tuntud suure joomarina²⁴², oli täitnud oma ülesandeid väga lohakalt. Osa raha oli veel sisse nõudmata²⁴³, osa oli ta laenanud teistele raehärradele, osa nähtavasti ise raisanud ära²⁴⁴. Raad usutas Jemmerling'i suhtes äärmist kannatlikkust, vist peamiselt seepärast, et asjasse olid segatud ka mõned teised raeliikmed²⁴⁵. Alles juuli algul saadi kätte osa raha. Kõigele vaatamata luges Jemmerling seda enesele suureks haavamiseks, kui järgmisel aastal kontributsiooni-kogujaks valiti tema asemele üks teine raehärra²⁴⁶.

Et kontributsioonirahast ikkagi ei jätkunud, oli raad sunnitud linnamõisade rendirahadest laenama 200 rt., mida Hastfer nähtavasti enam ei keelanud²⁴⁷. Järgmisel aastal pidi raad, et saada uus raekoda katuse alla, müüma ära ka senise raekoja 350 riigitaalri ning 25-riigitaalrise „discretion'i“ eest²⁴⁸.

Vastandina eelmistele aastatele oli aga nüüd palju vähem raskusi materjali muretsemisega. Ainult sekeldused lubja pärast keetsid edasi, kuigi Walanderi asemel oli nüüd linnamõisade allrentnikuks Paul von Essen²⁴⁹, kes linnaga alati hästi läbi saanud.

Veoloomade vähesuse tõttu ei suutnud linnamõisade talupojad lubjaveokohustust korralikult täita²⁵⁰.

Raekoja ehitust saadi tähendatud aastal jätkata ainult selle tõttu, et mõned raehärrad laenasid omast käest tarviliku hulga lupja²⁵¹. Lõpuks lahenes asi ajutiselt sel teel, et Esseni palvel kapten Friese laenas linnale 200 tünni kroonu lupja, mis võimaldas viia hoone katuse alla²⁵².

Muid suuremaid raskusi ehituse juures enam ette ei tulnud. Isegi kodanikkond ei avaldanud enam erilist tõrksust teokohustuse täitmisel, saades vist aru, et ehituse kiire lõpuleviimise puhul vabaneb sellest varemini.

241) P. C. 1692, (C. 42), lk. 282—284.

242) Vrd. Gadebusch III, 2, lk. 535.

243) P. C. 1692, (C. 42), lk. 369—371.

244) Vrd. tema äia, õpetaja Matthias Littander'i kiri raele 7. detsembrist 1693, A. C. P. 1693, (C. b. 6).

245) P. C. 1692, (C. 42), lk. 718.

246) Ibid., lk. 701—703.

247) P. C. 1693, (C. 43), lk. 95—96.

248) Müügileping, P. C. 1694, (C. 44), lk. 1238—1241.

249) Esseni volikiri 1. augustist 1690, (XLII, 141.).

250) Vt. P. v. Esseni kiri raele, Tallinnast 15. aprillil 1693; A. C. P. 1693, (C. b. 6), No 69.

251) Ibid., lk. 498; P. C. 1693, (C. 43), lk. 276.

252) P. C. 1693, (C. 43), lk. 308—309.

Juba 1692. a. suvel jõuti töödega niikaugemale, et võidi alustada sari-
 kate püstitamist²⁵³. Järgmisel ehitushooajal viidi ehitus peajoontes
 lõpule. 1693. a. juulikuus oli osa ruume juba peaaegu täiesti valmis ja
 kuna Hastfer parajasti Tartus viibis, otsustas raad toimetada hoone pidu-
 liku sisseõnnistamise kindral-kuberneri juuresolekul²⁵⁴. Rae selle-
 kohase palve peale avaldas Hastfer nõusoleku ja esitas isegi pidukava,
 mis truualamlikult muidugi heaks kiideti²⁵⁵. Millegipärast ei saadud
 aga asjaga tähtpäevaks valmis ja uue raekoja sisseõnnistamine toimetati
 alles 31. augustil. Hastfer oli siis juba ammu Tartust lahkunud, kuid
 pidustusel jälgiti muidugi tema antud kava. Esiteks pidas pastor Wille-
 brand jutluse Jaani kirikus²⁵⁶, mida kuulaski terve raad ja kodanikkond.
 Seal mindi rongikäigust uude raekotta, kus peeti päevakohane kõne.
 Seega oleks pidanud kõik lõppema, kuid nähtavasti rae soovil järgnes
 veel „ein geringes Frühstück“ raeliikmeile ja kutsutud külalistele.
 Muude hulgas oli kutsutud ka raekoja plaani autor Paul von Essen²⁵⁷.
 Päeva vääriliseks pühitsemiseks said rae teenridki vaadi õlut²⁵⁸. Nagu
 rahvapidu kunagi, ei möödunud päev ilma lööminguta, mida tõendavad
 raeteener Andrese ja ühe kodaniku vastastikused kaebused peksmise
 pärast²⁵⁹.

1. septembril 1693 pidas raad esimese ametliku koosoleku uues rae-
 kojas, kus otsustati sisseõnnistamisest kirjalikult teatada kuningale ja
 Hastferile²⁶⁰. Järgmise aasta kevadel koostati ka ehituse peale kulu-
 tatud kroonu rahade lõpparve, mis esitati raele 2. aprillil 1694²⁶¹. Rae-
 koja ruumide korraldamine jätkus sellegipärast veel aastaid ning vaevalt
 jõuti sellega lõpule ka Põhjasõja puhkemise ajaks. Kuid korraldamine
 sündis nüüd linna oma sissetulekute varal. Kuna linn oli vahepeal
 vabanenud suurest osast oma võlgadest, ei teinud see enam, vaatamata
 näljaaastatele, suuremaid raskusi.

2. Kirjeldus.

Kõrvutades keskaegse, rootsiaegse ja praeguse raekoja põhimõõdud
 saame järgmise pildi:

	Keskaegne raekoda ²⁶²	rootsiaegne rk. ²⁶³	praegune rk. ²⁶⁴
Pikkus	25,5 m	25,5 m	26,52 m
Laius	13 m	18 m	15,85 m
Pindala umbes	380 m ²	450 m ²	420,34 m ²

²⁵³) Sellega ühenduses olevad puusepatööd olid antud välja 94 riigitaalri eest
 viiele eesti puusepale. Need olid: „Pusep Mick, Wike Matz, Jürri Hans, Lauri
 Aun, Pulli Jürri“. R. R., (B. 7), f. 91a.

²⁵⁴) P. C. 1693, (C. 43), juuli 21., lk. 475.

²⁵⁵) Ibid., juuli 26., lk. 481.

²⁵⁶) Willebrand pühendas oma jutluse raele (P. C. 1693, (C. 43), lk. 601).
 Kuna ta aga raega jälle riidu läks, sai ta oma honorari alles kahe aasta pärast.
 See koosnes 15 säilitisest lubjast. P. C. 1695, (C. 45), lk. 107.

²⁵⁷) Vt. kutsekiri Essenile, C. b. 1693, (C. 13), lk. 238.

²⁵⁸) P. C. 1693, (C. 43), lk. 597.

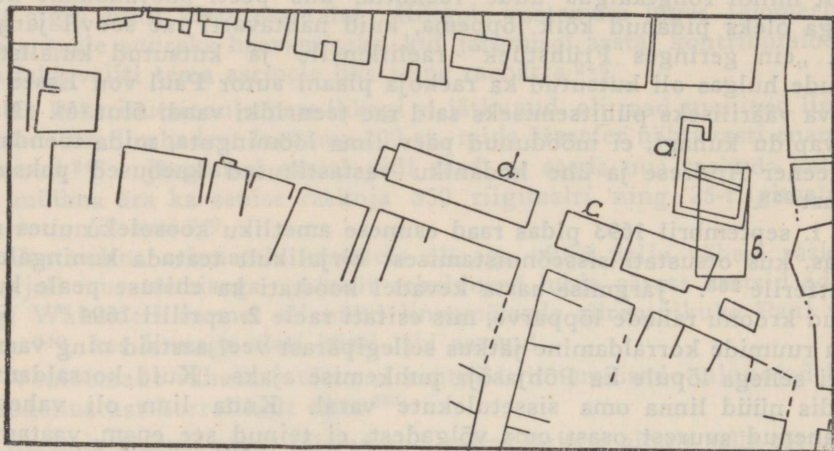
²⁵⁹) A. C. P. 1693, (C. b. 6), nr. 181.

²⁶⁰) P. C. 1693, (C. 43), lk. 587; kirjad, C. B. 1693, (C. c. 13), lk. 239—243.

²⁶¹) P. C. 1694, (C. 44), lk. 409.

Arvud kesk- ja rootsiaegse raekoja kohta on ainult ligikaudsed, kuid nad ei tohiks väga palju erineda tõelistest. Põhipinna järgi oli nagu näha tabelist, Tartu raekodadest kõige suurem Rootsi ajal ehitatu. Ruumi mahu poolest ületab teda siiski praegune raekoda, sest tema eelkäijatel oli peale keldrite ja pööningu ainult kaks korda. Põhimõtetes erinesid keskaegne ja Rootsi ajal ehitatud raekoda teineteisest laiuselt, kuna pikkus mõlemal langes ühte. See olenes 17. sajandi lõpul Tartu turul valitsevatest ruumioludest, mis takistasid uue raekoja pikendamist üle vanade põhimüüride.

TARTU TURG 1772. A.

Joon. 2. a. Rootsiaegse raekoja varemed. b. Projekteeritud (praegune) raekoda. c. Hoone endise apteegi (pärastise raekoja) kohal. d. XVII sajandi hädaraekoda.

Raekoja välimuse kohta on kaasaegse pildimaterjali puudumise ja Esseni ehitusplaani kaotamiseks tõttu raske saada kujutlust. Ainukesel Tartu pildil 18. sajandi algul — 1704. a. piiramise kujutisel²⁶⁵ — on raekojast näha ainult torn ja osa katust. Pealegi on see pilt niivõrd skeemaatiline ja ebatäppis, et küsitavaks jääb, kuivõrd õigesti needki osad joonistaja poolt on tatatud.

Ehitatud oli raekoda, nagu selgub ehitusarvetest, peaausjalikult põldkividest²⁶⁶. Telliskivi tarvitati, muidugi raha kokkuhoidmise mõt-

²⁶²) Tartu plaani järgi a. 1675 (vt. plaan nr. 1, lk. 213).

²⁶³) Планъ Дерптской крепости 1772 года Сентября 25 дня Тг. L. A., мapp V, 9.

²⁶⁴) Tartu linnavalitsuse ehitusosakonna andmed.

²⁶⁵) „Prospect der Stadt und Vestung Dörpt etc.“ teoses „Schlüssel zu dem Nystädtischen Frieden“, Nürnberg, 1722.

²⁶⁶) Näit. osteti veel 1692. aastal 1042 koormat põldkive, — peale selle toimetasiid töölised neid veel paatidega kohale, vt. R. R., (B. 7.) f. 95—97. Need kivid tarvitati nähtavasti raekoja ülemise korra ehitamiseks, sest sama aasta sügisel oli hoone juba katuseni valmis.

tes²⁶⁷, võrdlemisi vähe, vististi peamiselt sisetööde, nagu vahemüüride, võlvide jne. jaoks. Niisugune segamaterjalist ehitis pidi nägema välja väga kirju ja võis vaevalt jääda krohvimata. Aastal 1695 lastigi raekoda krohvida²⁶⁸ ning üleni värvida²⁶⁹.

Raekoda oli kaetud kivikatusega²⁷⁰, mille keskel seisis kuuekandine puust²⁷¹ ja plekiga üle löödud torn ning selle otsas kullatud nupuga lipuvarras²⁷². Veidi kõrgemal katuseharjast piiras torni puust treitud kuulidega ilustatud galerii. Galerii alla oli maalitud (nähtavasti torni esiküljele) „2 Justitien und auff der seiten hangende fruchte“ ja veel muid ilustisi. Galerii ise oli marmordatud. Hoone esikülge kaunistas peale 11 pilastri ning kuninga ja linna vapi²⁷³ pealkiri: „Auspiciis, Clementea et Munificentia Sac. Reg. Mayest. Sueciae Caroli XI Regis optimi Curia Dorpatensis justitiae et aequitate Sacra restaurata est A^o 1693²⁷⁴. Rael oli kavatsus paigutada torni ka tunninäitaja²⁷⁵, kuid see jäi nähtavasti teostamata. Uue tornikella järgi ei olnudki linnas erilist tarvidust, sest nii Maarja kui ka Jaani kirik omasid neid juba, ehkki peab möönma, et mõlemad kellaseppade lohakuse tõttu pea kunagi ei olnud korras²⁷⁶.

Raekoja sisseõnnistamisel aastal 1693 olid täiesti valmis ainult mõned toad. Teised ruumid valmisid pikkamööda järgnevate aastate jooksul. Kuid kõiki sisetöid ei jõutud vist üldse mitte lõpetada 17. sajandi lõpu nälja-aastate ja 1700 puhkenud Põhjasõja tõttu.

Katsume nüüd olemasolevate teadete najal luua teatava pildi raekoja ruumijaotusest. Algame keldritest. Osa keldriruume kuulus raekoja esimesel korral asuvate poeruumide juurde ja oli nendega koos üüritud eraisikutele²⁷⁷. Suure osa ülejäänud ruumist võttis oma alla linna lubjakelder²⁷⁸.

Aastal 1693 otsustas raad ehitada raekoja alla toa arestantidele²⁷⁹, ning kaks aastat hiljemini ka vangla, mis oli senini asunud kaalukoja

²⁶⁷) Koorem põldkive maksis raekoja ehitusarvete järgi keskmiselt 4—6 vaskööri (3 vaskööri = 1 hõbeöör). Telliskivid maksid aga vähemalt 6 rt. tuhat, (1 rt. = 56—64 hõbeööri), s. t. umbes vasköör tükk. Seega võis 4—6 telliskivi hinna eest osta terve koorma põldkive.

²⁶⁸) P. C. 1695, (C. 45.), lk. 361.

²⁶⁹) Ibid., lk. 620.

²⁷⁰) P. C. 1692, (C. 42.), lk. 260.

²⁷¹) Ibid., lk. 428.

²⁷²) R. R., (B. 7), f. 102a.

²⁷³) Ibid., f. 129.

²⁷⁴) Cb. 1693, (C. c. 13), lk. 241.

²⁷⁵) P. C. 1693, (C. 43), lk. 935; vt. ka rae vastus ühele Narva kellavalajale, 5. maist 1694, Cb. 1694, (C. c. 14), lk. 128.

²⁷⁶) P. C. 1694, (C. 44.), lk. 1152, 1160.

²⁷⁷) Designation von denen unckosten welche an die Eckbuhde unterm neuen Rahthausze verwandt worden sein. a. 1694, (XXXV, 127).

²⁷⁸) Rechnungen der Königl. Stadt Dorpat de Ao 98 Michaelis, lk. 199.

²⁷⁹) P. C. 1693, (C. 43), lk. 866.

peal²⁸⁰. Kas kavatsus seegi kord teostus, ei ole teada. Peale selle tahtis raad, kui kõik linnavõlad tasutud, raekoja alla asutada viinakeldri²⁸¹.

Raekoja esimese korra kummalgi nurgal vastu turgu asusid poed, mis välja üüriti kaupmeestele²⁸². Suure Gildi palvel otsustas raad aastal 1695 ühe poeruumi ehitada ümber kraamilaoks (Packhaus) võõraste (laada ajaks Tartu tulevate) kaupmeeste jaoks²⁸³. Peale poodide on alumise korra ruumidest teada ainult eeskoda (Vorhaus), kust trepp viis teisele korrale²⁸⁴. Võimalik, et kohtulistegi tuba (Partenstube) ja alamkohturuumid asusid esimesel korral. Seda näib tõendavat asjaolu, et aastal 1726 kavatseti ainult neid ruume korda seada²⁸⁵. Raekoja all oli ka linna tulekustutusriistade panipaik²⁸⁶. Samuti olid seal mõned teenrite-korterid²⁸⁷.

Ülemisel korral asusid linnaasutiste ruumid. Kõige tähtsam neist oli raetuba, mida nimetati ka suureks saaliks²⁸⁸ ehk suureks kohtusaaliks²⁸⁹. Sellele ruumile oli raad püüdnud anda võimalikult piduliku ilme. Aknaruutudele maalitud raeliikmete ja Hastferi vappide kõrval kaunistasid teda veel — nähtavasti seinale maalitud — suured linna ja kuninga vapid, kõik klaasisepp Andreas Mahsi kätetöö²⁹⁰. Mööbel oli tammepuust ning kaunistatud treitud ilustistega²⁹¹.

Peale raetoa asusid teisel korral raekantselei ja rekognitsiooni- ehk aktsiisikamber²⁹². Raekoja pööningut kasustati linna kolikambriks²⁹³.

Ülalmainitud ruumid ei võinud oma alla võtta kaugeltki mitte kogu raekoda, oli ju mõlema korra pindala kokku ligikaudu 900 ruutmeetrit suur. Osa ruume ei olnud veel seatud korda ja seisis kasustamata, kuna linna-asutiste ruumitarvidused olid rahuldatud.

Eelmist raekoda tabanud saatuses oli raad võtnud õpetust ning uue raekoja kaitsemiseks tuleohu eest võeti tarvitusele kõik võimalikud abinõud. Raekoja kütjatele otsustati peergude asemele välja anda küünlaid²⁹⁴ ja ahjude kütmise ajal pidi alati üks raateener viibima raeko-

²⁸⁰) P. C. 1695, (C. 45), lk. 131—132. Vangla oli nähtavasti määratud eeluurimise all seisvate isikute kinnipidamiseks, kuna arestikambris istusid lühikeseks ajaks soola-leiva peale mõistetud kodanikud.

²⁸¹) Special Inventarium der Königl. Stadt Dorpat a. 1695, (A. 16), lk. 48.

²⁸²) Special-Inventarium a. 1695. (A. 16), lk. 45—46.

²⁸³) P. C. 1695, (C. 45), lk. 259—261.

²⁸⁴) Stadt Rechnungen 1695—1696, (B. 19), lk. 181.

²⁸⁵) P. C. 1728, (C. 65), lk. 50.

²⁸⁶) P. C. 1695, (C. 45.), lk. 389, 459—460.

²⁸⁷) P. C. 1699 (C. 49), lk. 299. P. C. 1701, (C. 51), lk. 1286.

²⁸⁸) R. R. (B. 7), f. 109.

²⁸⁹) " " " 129b.

²⁹⁰) " " " 151a.

²⁹¹) " " " 126a, 132a.

²⁹²) " " " 107a.

²⁹³) Huvitava pildi raekoja mööblist ning seal asuvast linna liikuvast varandusest annab 5. sept. 1694 koostatud „Inventarium über die zum Rahthause und der Königl. Stadt Dorpat gehörigen Mobilien“ (XXXVIII, 73.).

²⁹⁴) P. C. 1693, (C. 43), lk. 866—867.

jas²⁹⁵. Kuna torni ümbritsev galerii oli üle tõrvatud ja seega võis lendavatest sädemetest kergesti süttida, kohustas raad valvama kahte õllepruuli tulekahju puhkudel linnas raekoja tornis²⁹⁶.

Kui nüüd lõpuks katsuda kindlaks määrata raekoja ehituskulusid, on kohe alguses kindel, et Karl XI poolt selleks määratud 2000 riigitaalrist ei jätkunud kaugeltki ehituse püstitamiseks ning et rahasummad, mis linn oli sunnitud ise lisama juurde, ulatusid vähemalt 1000 riigitaalrini. Peale selle tuleb raha peale ümber arvata nii kroonu kingitud ehituspuu kui ka linna omast käest saadud ehitusmaterjal, nagu lubi, põldkivid ja puu. Lisaks veel töökohustusliku kodanikkonna ja eeslinlaste tööpäevad. Summa, mille niiviisi saaksime, ei jääks palju väiksemaks eelarvestatud 5—6000 riigitaalrist. Igatahes tähelepanu vääriv summa seks otsarbeitsiks nii väikese ja võrdlemisi vaese linna poolt²⁹⁷.

Lõpuks veel mõni sõna uue raekoja edaspidisest saatusest. Tartu piiramise ajal aastal 1704 kannatas raekoda, vastandina teistele avalikele hoonetele, võrdlemisi vähe. Ainult üks pomm oli langenud sinna ning lõhkunud alamkohtu tuba²⁹⁸. 1708 langes ta aga, nagu terve linngi, leedkide ohvriks. Pärast linna restaureerimist ei suutnud aga vaesestunud kogukond, hea tahtmise peale vaatamata, seada raekoda korda. Alles 1725. aastal jõuti niikaugemale, et kaeti katus õlgedega²⁹⁹. Arvatavasti olid aga sademed kaitseta müüride kallal juba teinud oma hävitustöö, sest järgmisel aastal kukkus sisse osa ehitist, vististi mingi võlv³⁰⁰. Õnnetus ei võinud aga olla kuigi suur, sest järgnevatel aastatel oli rael ikka veel kavatsus hoonet parandada. Taheti esialgu seada korda vähemalt alamkohtu tuba ja kohtuliste (Parten) saal³⁰¹. Aastal 1728 alustatigi nähtavasti ehitamist, kuid nüüd hävitas uus tulekahju raekoja niivõrd, et linna majanduslik seisukord ei lubanud enam mõelda selle restaureerimisele³⁰². Ei teostunud isegi kavatsus parandada teenri tuba ja vangikambrit³⁰³. Alles a. 1737 suudeti ehitada raekoja varemete ühte otsa nelja ruumiga vangla³⁰⁴. See teostati arvatavasti samal suvel. Ehitiskujunes iseseisvaks puust hooneks, mis asus ainult raekoja müüride vahel³⁰⁵. Raekoja varemmed lagunesid edasi ning muutusid lõpuks isegi kardetavaks naabruskonnas asuvatele ehitistele. Õnnetuste vältimiseks

²⁹⁵) P. C. 1694, (C. 44), lk. 1161.

²⁹⁶) P. C. 1695, (C. 45), lk. 1105, 1109.

²⁹⁷) Võrdluseks võiks nimetada, et Tartu Akadeemia maja restaureerimise eelarves a. 1687 ette oli nähtud kulusid peaaegu 8000 riigitaalri suuruses. Vt. Schirren „Zur Geschichte der schwedischen Universität in Livland“, Mittheilungen, VII, lk. 27.

²⁹⁸) P. C. 1704, (C. 54), lk. 290, 320, 332, 350.

²⁹⁹) P. C. 1725, (C. 62.), lk. 325.

³⁰⁰) P. C. 1726, (C. 63), lk. 383.

³⁰¹) P. C. 1728, (C. 65.), lk. 50.

³⁰²) P. C. 1728, (C. 65.), lk. 49—50; lk. 65, 92.

³⁰³) Ibid., lk. 114; Cb. 1728, (Cc. 31), lk. 257.

³⁰⁴) P. C. 1737, (C. 74), lk. 91—92, 165.

³⁰⁵) Vt. „Nachrichten über die Stadt Dorpat“. Sammlung Ruzsischer Geschichte IX, Petersburg 1764, lk. 459. Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland I, Riga, 1774, lk. 252.

oli raad a. 1761 sunnitud ümberkaudsete elanike palve peale laskma lammutada osa müüri vastu Jaani tänavat ³⁰⁶.

Lõplikult hävisid varemed praeguse raekoja ehituse alustamisel a. 1781. Praegune raekoda on täiesti uus hoone uutal alusmüüridel.

ALLIKAD JA KIRJANDUS
ühes tsiteerimisel tarvitatud lühenditega.

I. Trükkimata.

(Kuna kõik trükkimata materjal on pärit Tartu Linna Arhiivist, siis on iga üksiku tsitaadi juures jäetud märkimata sellekohane tähendus.)

Tartu Linna Arhiiv.

- A. 1. — Wybers, Collectanea maiora I, II [Wybers, Coll. mai I, II, (A. 1.)].
A. 2. — Wybers, Collectanea minora [Wybers, Coll. min., (A. 2.)].
A. 4. — Remmin, Collectanea I [Remmin, Coll. I, (A. 4.)].
A. 5. — Remmin, Collectanea II [Remmin, Coll. II, (A. 5.)].
A. 10. — Wybers, Der Stadt Dorpat Revisions Buch de annis 1582, 1601 et 1656 [Wybers, R. B., (A. 10.)].
A. 13. — Revisions Protocoll der Kayserlichen Stadt Dorpat a. 1734—1736 [Revisions Protocoll a. 1734—1736, (A. 13.)].
A. 16. — Special Inventarium der Königl. Stadt Dorpat über Stadt-, Kirchen- und Hospitahl Gefälle completiret 1695 [Special Inventarium der Königl. Stadt Dorpat a. 1695 (A. 16.)].
A. 23. — Wybers, Status Dorpatensis de A^o 1625 usque ad 1649 [Wybers, Status Dorpatensis (A. 23.)].
A. 24. — Sammlung verschiedener Aufträge etc.
A. 27. — Revisions-Buch der Stadt Dorpat de Anno 1758 [Revisions-Buch d. a. 1758, (A. 27.)].
B. 6. — Rath Hausz Bau-Rechnung von A^o 1684 bisz Anno 1694.
B. 7. — Rechnungen über den Neyen Rahthausz Bau von Anno 1684 bisz 1694 [R. R. (B. 7.)].
B. 19. — Rechnungen der Königl. Stadt Dorpat de A^o 97 Michaelis bis A^o 98 Michaelis [Rechnungen der Königl. Stadt Dorpat 1697—1698, (B. 21.)].
C. — Raeprotokollid (Protocollum Consulare) [P. C.].
C. b. — Acta Causarum Privatarum [A. C. P.].
C. c. — Koopia raamatud — [Cb.].

Mapid üksikdokumentidega.

a) Poola ajast.

- f. — Contracte des Raths.
o. — Rechnungen der Stadtcasse.
z. — Varia.

b) Rootsi ajast.

- I — Originalbriefe und Urkunden Schwedischer Könige.
II — Copien und Translate von Urkunden und Briefen Schwedischer Könige und des Zaren Alexei Michailowitsch.
III — Originalbriefe des Raths.
V — Originalschreiben Livländischer Gouverneure an den Rath.
IX — Schreiben der Gerichte an den Rath.
XVI — Schreiben von Privatpersonen an den Rath.
XVII — Originalresolutionen.
XVIII — Urkunden schwedischer Beamten.
XXII — Contracte, Transacte und Beställungsinstrumente des Raths.
XXIV — Instructionen.
XXXIII — Städtische Generalrechnungen.
XXXIV_a — Städtische Spezial-Rechnungen.

³⁰⁶) P. C. 1759, (C. 97), lk. 370; P. C. 1761, (C. 99), lk. 363.

XXXV — Rechnungen und Prätensionen an den Rath, Liquidationen mit demselben.

XXXVIII — Inventuren und Wackenbücher der Patriomonialgüter, Liquidationen mit den Arrendatoren derselben.

XLII — Quittungen, Anweisungen und Bescheinigungen an den Rath.

XLIV — Schreiben der Gilden an den Rath. a) Grosse und kleine Gilde resp. die gesammte Bürgerschaft.

LVII — Proteste beim Hofgericht.

LXIII — Varia.

Ilma signatuurita.

Hugo Lichtensteini Tartu privileegide kogu.

Tartu plaanid.

1) Tartu plaan aastast 1675. Orginaal Rootsi Sõjaarhiivis Stokholmis.

2) „Geometrisch Plaän öfwer Staden Dorpat 1696“ L. 1. Nörlingh. Orginaal Rootsi Sõjaarhiivis.

3) „Планъ Дерптской крепости 1772 года сентября 25 дня“. Orginaal Peterburis, üks vana koopia Tartu Linna Arhiivis, (Мapp V No 9).

II Trükitud.

Arbusow, L., Geschichtliche Landeskunde. Baltische Landeskunde. Im Verein mit mehreren Mitarbeitern herausgegeben von K. R. Kupfer. Riga, 1911, lk. 387—406. [Arbusow, Geschichtliche Landeskunde, Baltische Landeskunde].

Arndt, Johann Gottfried, Der Liefländischen Chronik Andrer Theil von Liefland unter seinen Herren Meistern, welche die alte Geschichte des Ordens und der benachbarten Völker erleutert. Halle im Magdeburgischen, 1753. [Arndt, II].

Bienemann, Friedrich, Aus Jacob Johann Hastfers administrativer Praxis. Eine Skizze zur Geschichte Dorpats im XVII Jahrhundert. In memoriam. Rückblicke auf das livländische Landesgymnasium Kaiser Alexander II zu Birkenruh. Riga, 1892; lk. 231—271. [Bienemann, Aus Jac. Joh. Hastfers administrativer Praxis].

Buchholtz, Anton, Zur Geschichte des Rigaschen Rathhauses. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. Fünfzehnter Band. Riga, 1893, lk. 160—211. [Buchholtz, Zur Geschichte des Rigaschen Rathhauses, Mittheilungen, Bd. XV].

Busse, K. v. Die Einnahme der Stadt Dorpat im Jahre 1558 und die damit verbundenen Ereignisse. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's. Ersten Band. Riga und Leipzig, 1840, lk. 450—522. [Busse, Die Einnahme der Stadt Dorpat im Jahre 1558 Mittheilungen, Bd. I].

Christiani, T., Martin Kuiwleha und Herzog Magnus v. Holstein, Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1912—1920. Dorpat, 1921, lk. 21—80. [Christiani, Martin Kuiwleha und Herzog Magnus v. Holstein, S. B. d. C. E. G. 1912—1920].

Christiani, T., Die Neubildung des Dorpater Rates zu Beginn der Polenzeit. Pidukirjutus Tallinna 700-aastase juubeli puhul. Välja annud Tartu linnavalitsus M. C. M. XIX. [Christiani, Die Neubildung des Dorpater Rates zu Beginn der Polenzeit].

Christiani, Titus, Wo lebten Dorpats bekannteste Bürgermeister? Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1912—1920. Dorpat, 1921, lk. 92—109. [Christiani, Wo lebten Dorpats bekannteste Bürgermeister? S. B. d. G. E. G. 1912—1920].

Ericsson, Ernst och Vennberg, Erik, Erik Dahlbergh hans levnad och verksamhet. Till 300-årsminnet 1625—1925. Uppsala och Stokholm. [Ericsson och Vennberg, Erik Dahlbergh].

Freymuth, O., Tartu linna tekkimise ajaloost. Ajalooline Ajakiri 1925, lk. 87—97 [Freymuth, Tartu linna tekkimise ajaloost. A. Ajakiri 1925].

- Freytmuth, O., Tartu linn orduajal. Koguteos „Tartu“, Tartus 1927, lk. 12—43 [Freytmuth, Tartu linn orduajal, „Tartu“].
- Freytmuth, O., Tartu välisilme kujunemine. Koguteos „Tartu“, Tartus 1927, lk. 3—11. [Freytmuth, Tartu välisilme kujunemine, „Tartu“].
- Gadebusch, Friedrich Konrad, Livländische Jahrbücher Zweyter Theil. Zweiter Abschnitt von 1587 bis 1629. Riga, 1781. [Gadebusch, II, 2]. Dritter Theil. Von 1630 bis 1710. Erster Abschnitt von 1630 bis 1660. Riga, 1781. [Gadebusch, III, 1]. Dritter Theil. Von 1630 bis 1710. Letzterer Abschnitt von 1660 bis 1710. Riga, 1782. [Gadebusch III, 2].
- Hupel, August Wilhelm, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehtland. Erster Band. Riga 1774. [Hupel, Topographische Nachrichten, I Bd.].
- Liefländische Landes-Ordnungen. Nebst darzu gehörigen Placaten und Staden. Riga, Anno 1707. [Liefländische Landes-Ordnungen. Riga, 1707].
- Nyenstädt's Franz, Livländische Chronik nebst dessen Handbuch erstere nach ältern und neuern Abschriften, letzteres nach dessen Originalhandschrift herausgegeben von G. Tielemann. Monumenta Livoniae Antiquae. Zweiter Band. Riga und Leipzig, 1839. [Nyenstädt].
- Otto Richard, Zur Ortsbeschreibung und Entstehungsgeschichte von Burg und Stadt Dorpat. Aus Dorpats Vergangenheit. Dorpat, 1918, lk. 3—13. [Otto, Zur Ortsbeschreibung etc., Aus Dorpats Vergangenheit].
- Pabst, Eduard, Der russische Krieg in Livland 1558, namentlich die Katastrophe Dorpat's aus revalschen Abschrift der Chronik des Nyenstede. Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands. Band I, Heft III. Reval, 1870, lk. 227—259. [Pabst, Der russische Krieg in Livland 1558. Beiträge I.].
- Rahtgens, Hugo, Siedlungs- und Baugeschichte der Stadt Lübeck. Lübecker Heimatbuch. Herausgegeben im Auftrage des Senates vom Denkmalrate. Lübeck, 1926, lk. 152—182. [Rahtgens, Siedlungs- und Baugeschichte der Stadt Lübeck, Lübecker Heimatbuch].
- Richter, A. von., Geschichte der dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen bis zur Zeit ihrer Vereinigung mit demselben. Theil II, II Band Riga, 1858. [Richter, Geschichte, II, 2].
- Rörig, Fritz, Hansische Beiträge zur Deutschen Wirtschaftsgeschichte. Schriften der Baltischen Kommission zu Kiel. Band IX. Breslau, 1928. [Rörig, Hansische Beiträge zur Deutschen Wirtschaftsgeschichte].
- Sahmen, J. J., Nachrichten von der Stadt Dorpat. Sammlung Russischer Geschichte. Des neunten Bandes viertes, fünftes und sechstes Stück. St. Petersburg, 1764, lk. 453—468. [Sahmen, Nachrichten von Dörpat, Sammlung Russischer Geschichte. Bd. IX].
- Schirren, C., Zur Geschichte der schwedischen Universität in Livland. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's. Siebenter Band. Riga, 1854, lk. 1—68. [Schirren, Zur Geschichte der schwedischen Universität in Livland. Mittheilungen, Band VII].
- Schlüssel zu dem Nystädtischen Frieden etc. Nürnberg, 1722.
- Seuberlich, Erich, Die ältesten Apotheken Liv- und Estlands II. Die liv- und estländischen Städte ausser Riga. Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1912. Riga, 1914, lk. 205—345. [Seuberlich, Die ältesten Apotheken Liv- und Estlands, II Sb. d. G. f. G. u. A. 1912].
- Seydenbach, H., Ehitusajandus. Koguteoses „Tartu“ Tartus, 1927, lk. 454—460. [Seydenbach, Ehitusajandus, „Tartu“].
- Stryk, L. von, Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. Erster Theil. Der ehstnische District. Dorpat, 1877. [Stryk, Beiträge z. G. d. Rittergüter Livlands I].
- Treiberg, P., Tartu ajalugu XVII ja XVIII sajandil (aa. 1625—1800). Äratrükk koguteosest „Tartu“, Tartus 1926. [Treiberg, Tartu ajalugu XVII ja XVIII sajandil].